- דו"ח מחקר סופי -

הגורמים ליצירת הפער בין התשומות המושקעות בבתי הספר ובתוכניות תוספתיות לבין שיעור הזכאות לבגרות איכותית בקרב החברה הבדואית בנגב

פרופ' ארנון אדלשטיין, יניר שמעון, גלי מיכל חנן, יעל גורן |
מכון מחקר+ מקבוצת זוויות דיאלוג חכם

המחקר הוא חלק מסדרת מחקרי אפקטיביות והעמקה אודות
תוכנית החומש 1279 לפיתוח כלכלי חברתי
בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022-2026 אשר בוצעו
בשיתוף האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב

מאי 2025 ט.ל.ח

תודתנו נתונה לכל אלה שהשתתפו בהכנה ובייעוץ בביצוע המחקר, ובמיוחד לאגף לפיתוח חברתי כלכלי של החברה הבדואית בנגב ולחברי ועדת ההיגוי. תודה מיוחדת לעבדאללה אלגרגאוי בסיועו להגעה לחלק ממשתתפי המחקר.
כמו כן, תודה רבה למשתתפי המחקר מהחברה הבדואית שפינו מזמנם היקר כדי לספק תובנות למחקר בנושא חשוב זה.

מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם
טלפון: 054-3603636; 054-2006185
office@muniplus.co.il | muniplus.co.il

אייר תשפ"ה | מאי 2025

תוכן העניינים

	תקציר	4
1.	**הקדמה**	8
2.	**השכלה כגורם מפתח להשתלבות בתעסוקה איכותית ולניעות חברתית**	8
2.1	בגרות איכותית - גורם מפתח לכניסה לאקדמיה בישראל	9
3.	**חשיבות של רכישת השכלה בקרב מיעוטים**	11
4.	**החברה הבדואית - מאפיינים כלליים**	12
4.1	מערכת החינוך בחברה הבדואית	12
5.	**מצב ההשכלה בחברה הבדואית**	13
6.	**מצבה של החברה הבדואית ביחס לבגרות איכותית**	14
7.	**תוכניות לקידום הזכאות לתעודת בגרות איכותית**	16
8.	**גורמים המהווים חסם בפני שיפור איכות תעודת הבגרות של התלמידים הבדואים**	18
9.	**שאלת המחקר**	20
10.	**מתודולוגיה**	21
10.1	התאמה תרבותית	21
10.2	כלים	21
10.3	משתתפים	21
10.4	הליך	22
10.5	מגבלות המחקר	22
11.	**ממצאים**	23
11.1	תמות מרכזיות – תלמידים	23
11.2	תמות מרכזיות – סטודנטים	24
11.3	תמות מרכזיות – הורים	25
11.4	תמות מרכזיות – צוות הוראה ומשרד החינוך	27
11.5	תמות מרכזיות – מנהלי תוכניות תוספתיות	30
12.	**דיון**	32
13.	**המלצות**	35
	ביבליוגרפיה	37

תקציר

מחקר זה נערך על ידי מכון מחקר+ מבית זוויות דיאלוג חכם לבקשת האגף לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הבדואית בנגב לבחינת הגורמים ליצירת הפער בין התשומות המושקעות בבתי הספר ובתוכניות תוספתיות לבין שיעור הזכאות לבגרות איכותית בקרב החברה הבדואית בנגב.

השכלה הוכחה כגורם מפתח בשינוי מציאות ברמת היחיד, המשפחה והחברה. עובדה זו הוכחה בעולם במחקרים רבים שהוכיחו קשר מובהק בין השכלה גבוהה, תעסוקה מכניסה, העלאת רמת החיים וניעות חברתית . בנוסף, נמצא קשר מובהק בין רמת ההשכלה של האם לבין מספר הילדים במשפחה, כאשר השאיפה היא להעניק לכל ילד את המיטב, ולא מהבחינה החומרית.

ככל שחברה נהנית מהשכלה גבוהה רבה יותר בקרב חבריה, כך הישגיה במגוון תחומים גבוהים יותר, יש בה יותר דמויות לחיקוי עבור ילדיה וגם הם פונים למסלולי השכלה גבוהה ורכישת מקצועות יוקרתיים ומכניסים.

השכלה גבוהה מורידה סטריאוטיפים ודעות קדומות ביחס לאוכלוסיות אחרות, ותורמת לאינטגרציה חברתית כוללת גבוהה יותר, לעומת חברות מפולגות, בהן ישנן חברות משנה שאינן חלק מהחברה הכללית ויחס של חוסר אמון וחשדנות שורר ביניהן.

מנגד, לא די בהעצמת אוכלוסיות מוחלשות לשם השגת השכלה גבוהה, אלא יש צורך להכשיר את החברה הכללית לקבל את השינוי באוכלוסיות אלה ולחנך לשוויון רב יותר. דוגמה בולטת לכך היא בחירתו של אובמה בידי אמריקאים שאינם שחורים לנשיאות.

החברה הבדואית בנגב מאופיינת בקשיים ובעיות רבים לאורך שנים: הלאומיות השונה, הדת השונה, דעות קדומות וחשדנות הדדית בינם לבין החברה היהודית, חוסר בתשתיות בכל הרמות, היעדר חשמל ומים בחלק מהיישובים, סכסוכי קרקעות מול המדינה ואבטלה גבוהה. כל אלה מציבים את החברה הבדואית ברף הנמוך ביותר בחברה הישראלית, מתחת לאחוזונים של החברה היהודית והערבית.

גורמים נוספים הגורמים לסוג של התבדלות הם הגורמים התרבותיים. איסור על נשים לצאת לתעסוקה שאיננה מוגדרת מסורתית (הוראה), איסור על נשים לצאת ללימודים גבוהים (מעבר ללימודי חינוך וסיעוד), דרישה מנשים להינשא בגיל מוקדם, ראיית נערים ככוח עבודה שיכול לסייע בעבודת האב, מסורתיות בתחומי התעסוקה שאינם דורשים השכלה גבוהה וחינוך ל"כאן ועכשיו"- כל אלה לא רק שאינם מעודדים יציאה להשכלה גבוהה ולמקצועות יוקרתיים כמו: רפואה, טכנולוגיה והייטק, אלא שהם תורמים גם לנשירה של תלמידים ממערכת החינוך, ובוודאי שלא מחנכים את הילדים ליצירת אופק תעסוקתי בו הם רואים עצמם דוחים סיפוקים מיידיים לטובת השקעה לזמן ארוך.

תובנות אלו הביאו לכך שממשלת ישראל, הכינה תכניות חומש החל משנת 2017 במטרה לעודד יותר תלמידים מהחברה הבדואית להשיג תעודת בגרות בכלל ותעודת בגרות איכותית בפרט. תעודת בגרות איכותית ניתן להגדיר בצורות שונות כמו: "5,5,5", דהיינו, חמש יחידות בגרות במקצועות המתמטיקה, האנגלית ואחד המדעים, או בהרכב אחר. בכל מקרה ההגדרה הפשוטה והנכונה ביותר לתעודת בגרות איכותית היא: "תעודת בגרות המאפשרת כניסה ללימודים אקדמיים בכל התחומים".

לצורך כך, נערכו תוכניות תוספתיות להעלאת הישגי התלמידים, מנהלים הונחו לקדם תעודת בגרות איכותית ועוד. בפועל, המחקרים מראים שאחוז התלמידים הזכאים לתעודת בגרות איכותית אמנם עלה בחברה הבדואית בנגב, אך שיעורי צמיחה זו עדיין נמוכים בהשוואה לאלו שבחברה היהודית והערבית.

המחקר הנוכחי ביקש לבדוק מהם גורמי ההנעה והמחסום המשפיעים על הישגי התלמידים בהשגת תעודת בגרות איכותית, תוך מתן המלצות פרקטיות במטרה לשפר את ההישגים.

המחקר נעשה בשיטה האיכותנית, שהיא שיטת מחקר בה ניתן לבחון תופעות לעומקן, מתוך ראייתו הסובייקטיבית של הנחקר את עולמו ואת נושא הריאיון. שיטה זו מטיבה לתת תמונה משקפת מציאות מנקודת מבטו של הנחקר. מנגד, יכולת ההכללה של שיטה זו נמוכה יחסית. בנוסף, מספר המשתתפים במחקר אינו יכול להיקבע מראש משום שבפועל, אם לדוגמא חמישה אנשים מחזיקים בדעה או עמדה זהה בנושא מסוים, אין טעם לראיין עוד ועוד אנשים שיאמרו אותו הדבר, כלומר יש להגיע למצב של רוויה או מיצוי.

שאלות המחקר נבנו על סמך תוצאות מחקרים שנערכו בעולם ובישראל על קידומן של אוכלוסיות נחשלות, ביניהן החברה הבדואית עצמה. המשתתפים התבקשו, בראיון חצי מובנה, להתייחס לכל אחת מן השאלות. לאחר הגעה למיצוי/רוויה, נערך ניתוח תמטי של התוצאות.

בסך הכל השתתפו במחקר כמה קבוצות: תלמידי תיכון, סטודנטים, מורים, הורים, מנהלי תוכניות תוספתיות ואנשי משרד החינוך: מנהלי בתי ספר, אנשי מטה של המשרד ואנשי חינוך ברשויות המקומיות. בהמלצת ועדת ההיגוי של מחקר זה, התלמידים לא רואיינו אחד על אחד, אלא ישבו בקבוצת מיקוד ומראיינים סיכמו את דבריהם.

ממצאי המחקר מעלים כמה תובנות חשובות בנוגע למניעים ולחסמים להשגת תעודת בגרות איכותית.
ניתן לדבר על ממצאים מהותיים וממצאים חשובים. הכוונה היא שהיעדר תשתיות למשל, אינו סיבה לחוסר השגת בגרות איכותית, כי העובדה היא שישנם תלמידים שאינם גרים בעיר מרכזית דווקא, ובכל זאת השיגו את תעודת הבגרות, אם כי בקושי רב בהרבה מאחרים. לחלופין, הורים חסרי השכלה ואינם מודעים לחשיבות תעודת הבגרות יכולים שלא ליצור בילדיהם מוטיבציה נדרשת, אך אם ילדים אלו יכירו דמות חיובית לחיקוי הם עשויים לקבל ממנה את הרצון והמוטיבציה לכך. מנגד, חסם משמעותי שנמצא הוא השאיפה של מורים ומנהלים להשגת מספר רב יותר של זכאות לתעודת בגרות, ולשם כך הם מעדיפים לשמר בינוניות "בטוחה" על פני התמודדות עם לימודים ברמה של 5 יחידות.

לפני שנפרוש את התוצאות, חשוב לציין שלא ניתן לדבר על כל משתנה כעומד בפני עצמו, אלא יש להסתכל על הממצאים בצורה הוליסטית.

גורמים מניעים:

- קיומו של אופק מקצועי-תעסוקתי הדורש השכלה אקדמאית, מביא תלמידים להשקיע בלימודיהם בתיכון לשם השגת תעודת בגרות איכותית.
- תוכניות תוספתיות: מעודדות מוטיבציה והגדלת הישגים בתחום הלימודי והאישי.
- דמות לחיקוי: קיומה של דמות חיובית לחיקוי שהצליחה באקדמיה ורכשה לעצמה מוניטין תעסוקתיים טובים מעודדת תלמידים להידמות לה.
- הורים דואגים ואכפתיים המצויים בקשר רציף עם בית הספר ובני משפחה משכילים שיניעו את ילדיהם.
- מוטיבציה.

גורמים חוסמים:

- היעדר אופק תעסוקתי-מקצועי.
- התרבות הבדואית שמונעת מבנות לצאת ללימודים אקדמאיים ודורשת מהן להינשא בגיל צעיר.

- התוכניות התוספתיות אינן מגוונות ולכן אינן עונות על הצרכים המגוונים של תלמידים; קושי להגיע אליהן בשל חוסר בתשתיות או שהן עולות כסף.
- חוסר חשיפה לדרישות הקבלה וההתנהלות באקדמיה.
- היעדר כוח הוראה מעולה במקצועות המוגברים.
- חוסר בתשתיות תחבורה, מחשוב ועוד.
- חוסר מודעות הורית לחשיבות ההשכלה הגבוהה.
- היעדר כוח אדם בהוראה במצב ירוד, בעיקר במקצועות הדורשים 5 יחידות. או השמה בהתאם לשיקולים פוליטיים ולא מקצועיים.

<u>ההמלצות הן פועל יוצא של ממצאים אלו וכוללות בעיקר:</u>

- הקמת ועד הורים מרכזי לחברה הבדואית בראשו יעמדו משכילים צעירים ומבוגרים שימשכו את ההורים לקידום ההשכלה של ילדיהם. הוועד יעבוד בשיתוף פעולה ויהיה מעורב במתנהל בבתי הספר ובאגף החינוך ברשות המקומית ויהיה מודע ליעדי החינוך בכל שלב.

- הוועד ביחד עם בתי הספר יקיים לתלמידים והורים "ימים פתוחים"- ימי חשיפה לתחומים אקדמיים במגוון פרופסיות: רפואה (רפואה, סיעוד ופיזיותרפיה, מחקר ומעבדות), הייטק וטכנולוגיה, עבודה סוציאלית, משפטים והוראה. כל אלה בשיתוף המוסדות להשכלה גבוהה. אנו ממליצים לקיים מפגשים אלו עוד בבתי הספר היסודיים לטובת ציור תמונת עתיד מקצועי כבר בגיל צעיר. כמו כן, יידוע התלמידים בתנאי הסף לקבלה למקצועות השונים באקדמיה.

- יצירת אפשרות של תלמידים בעלי ממוצע ציונים כללי גבוה להשתתף בקורסים באוניברסיטה ובמכללות עוד בהיותם בתיכון ולצבור נקודות זכות, מעבר למה שקיים כיום.

- מחקרי הערכה של תוכניות תוספתיות ושל מידת תרומתן לקידום תלמידים מגוונים לקראת כניסה לאקדמיה. תוכניות שלא מראות על קידום משמעותי של תלמידים יורדו והתקציב יועבר לתוכניות מצליחות או לפיתוח תוכניות אחרות.

- במידה ולא ניתן לקיים מחקרי הערכה בשל מגבלות כאלו או אחרות, יש לדרוש מכל תוכנית תוספתית להציג את קהל היעד והיעדים שלה ולדרוש דיווח כמותי ואיכותני אודות עמידה ביעדים והצלחת התוכנית. תוכניות שלא מראות על קידום משמעותי של תלמידים להשגת תעודת בגרות איכותית, יורדו והתקציב יועבר לתוכניות מצליחות או לפיתוח תוכניות אחרות.

- פיתוח והקמה של תוכניות תוספתיות המאפשרות דיפרנציאליות ופונות לקהלי יעד מגוונים לטובת השגת תעודת בגרות איכותית.

- הקמת מנגנון של ועדה מייעצת הכוללת את משרד החינוך, הרשות המקומית, ועד ההורים, הנהלת בתי הספר ומומחים חיצוניים על השקעה מחדש של תקציבי החינוך במועצות השונות.

- פיקוח הדוק יותר של משרד החינוך על מינוי מנהלי בתי ספר ומורים לשם מניעת מינויים פוליטיים ודרישת דין וחשבון ממנהלים על תוצאות בחינת הבגרות בדגש על מקצועות מוגברים.

- פיקוח צמוד יותר על מורים בתחילת דרכם ע"י המנהלים או ע"י הוספת תקנים של מפקחים במשרד החינוך. הישגי המורים יימדדו אחת לשלושה חודשים בשנותיהם הראשונות במערכת.

- דירוג בתי ספר על פי מידת הצלחת תלמידיהם בהשגת תעודת בגרות איכותית, ולא על בסיס כמותי של השגת בגרות באופן כללי. בנוסף, ניתן לקבל אינדיקציות ולבחון בתי ספר באמצעות מדדים חיצוניים כגון מבחן אסי"ף או מספר המתקבלים ללימודים באקדמיה. בהתאם למדדים חיצוניים ופנימיים אלו לבחון את אופן מתן התגמול והתקצוב של בתי הספר.

- דיון עם המל"ג לטובת שיפור הכשרת מורים בפרט במקצועות ה-STEM ותגמול מוסדות ומורים, ו/או שכר דיפרנציאלי (עם הוועדים המייצגים).

- הקמת צוות משותף של המל"ג ומשרד החינוך על שינוי דרישות הקבלה במכללות ובחוגים לחינוך באוניברסיטאות.

- קיום ראיונות אישיים במוסדות להשכלה גבוהה לטובת סינון מוקדם של סטודנטים הבאים ללמוד חינוך לטובת בחינת התאמתם לתפקיד בכלל ההיבטים ורמת המוטיבציה שלהם.

- עידוד מעורבות השלטון המקומי בנעשה בבתי הספר בדומה לפעילות הנעשית בכסייפה והעתקתו והתאמתו ליישובים נוספים.

- קידום החינוך כבר בשלבים הראשונים במערכת החינוך, ולא התמקדות בתיכונים, ושילוב שיטות למידה חדשניות יותר שבין היתר אינן דורשות שינון בלבד של החומר.

1. הקדמה

השכלה הינה אבן דרך חשובה בחיי הפרט ורמת ההשכלה מתורגמת להזדמנויות העתיד, אפשרויות הפרנסה ואיכות החיים (הלמ"ס, 2023א). רכישת השכלה, והשכלה גבוהה בפרט, מהווה מפתח להשתלבות בתעסוקה איכותית ולניעות חברתית (כהן ואחרים, 2021).

רמת ההשכלה של צעירים מהחברה הבדואית בנגב, במגוון מדדים (כגון שיעור המשלימים 12 שנות לימוד, שיעור בעלי בגרות מלאה והשכלה גבוהה), נמוכה באופן עקבי לעומת כלל האוכלוסייה בישראל (חדאד חאג' יחיא ואחרים, 2021; פוקס, 2017). הישגיהם הנמוכים במערכת החינוך, מהווים חסם בפני קבלה למוסדות להשכלה גבוהה ופוגעים באופק התעסוקתי ובסיכויי ההשתלבות שלהם בחברה הישראלית (אבו סעד, 2023). לאור החשיבות הרבה של ההשכלה על איכות חייו של הפרט ועל שיפור פני החברה הבדואית, משרד החינוך משקיע בתוכניות לשיפור ההישגים הלימודיים של חברה זו ובפרט להגדלת אחוז הזכאים לתעודת בגרות איכותית, המהווה בסיס לרכישת השכלה גבוהה.

מחקר זה מבקש לעמוד על הגורמים ליצירת הפער בין התשומות המושקעות במערכת החינוך בחברה הבדואית – בתוך בתי הספר ובתוכניות תוספתיות – לבין השיעור הנמוך של הזכאים לבגרות איכותית בקרב תלמידיה.

2. השכלה כגורם מפתח להשתלבות בתעסוקה איכותית ולניעות חברתית

סקירה של השפעות ההשכלה במדינות ה-OECD ומדינות שותפות נוספות, מעלה כי ככל שרמת ההשכלה עולה, סיכויי האבטלה יורדים. מעבר לכך, ההשכלה תורמת להשתלבות והתקדמות בתעסוקה איכותית המניבה שכר גבוה יותר: נמצא כי צעירים בגילי 25-34, העובדים במשרה מלאה לאחר שרכשו השכלה מקצועית שאינה אקדמית, מרוויחים לרוב כמו עמיתיהם בעלי השכלה אקדמית. עם זאת, הפערים בשכר גדלים לטובת בעלי ההשכלה האקדמית עם העלייה בגיל, כך שבממוצע בעלי תואר אקדמי מרוויחים 29% יותר מבעלי השכלה מקצועית או השכלה על תיכונית אחרת שאינה אקדמית. הפערים גדלים עוד יותר כאשר מדובר בעובדים בעלי השכלה הנמוכה מהשכלה תיכונית. אלו צפויים להרוויח כמחצית מהשכר של עמיתיהם בעלי השכלה אקדמית. עוד עולה כי ברוב המדינות שנסקרו, העלייה בשכר ממשיכה עם עלייה ברמת ההשכלה האקדמית – בעלי תואר שני או דוקטורט מרוויחים יותר מבעלי תואר ראשון. אם כן, בעלי השכלה גבוהה נהנים מהכנסות גבוהות יותר, מגוון אפשרויות תעסוקה וגישה למקצועות מתפתחים. בעת הנוכחית בה מתחוללים תהליכי אוטומציה והתפתחויות טכנולוגיות מואצות, רכישת השכלה מתאימה היא קריטית להשתלבות בשוק העבודה (OECD, 2023).

במישור החברתי, עלייה ברמת ההשכלה תורמת לצמצום פערים בין קבוצות שונות בחברה. כך נראה בפערים בשיעורי התעסוקה בין המגדרים ב-OECD: בעוד ששיעור התעסוקה בקרב נשים נמוך משל גברים, בכל רמות ההשכלה, הפערים מצטמצמים משמעותית עם העלייה ברמת ההשכלה: הפער באחוזי התעסוקה בין נשים לגברים ברמת השכלה הנמוכה מהשכלה תיכונית עומד על 24% לטובת הגברים, בעוד שבקרב בעלי השכלה אקדמאית, הפער בין המגדרים מצטמצם ל-6% (OECD, 2023).

תרומה נוספת בפן החברתי נראית בהשפעה שיש להשכלה על הירידה בסיכון לעוני. בני החברה הערבית בישראל פונים פחות מבני החברה היהודית להשכלה גבוהה, כאשר 16.2% מכלל החברה הערבית הינם בעלי תואר אקדמי, לעומת 36.3% מהחברה היהודית. החברה הבדואית נמצאת בפער גדול עוד יותר – שיעור בעלי ההשכלה האקדמית בקרבם הינו 10.7%. לאור כך, אין זה מפתיע ששיעור הסיכון לעוני בקרב החברה הערבית גבוה כמעט פי שלושה (53.4% בקרב ערבים ו-18.2% בקרב יהודים). בכך נראה כי הבדלים ברמות ההשכלה עשויים לשקף במידה רבה את הפערים בין קבוצות שונות באוכלוסייה. מערכת החינוך שואפת לצמצם פערים ברמת ההשכלה כדי לסייע בצמצום פערים חברתיים אלו (הלמ"ס, 2023א).

המוביליות החברתית בישראל, כפי שהיא נראית בתעסוקה והכנסה, נמוכה מהממוצע במדינות ה-OECD, כלומר יש קשר הדוק בין המעמד הכלכלי-חברתי של הורים לזה של צאצאיהם. נטען כי למערכת החינוך תפקיד משמעותי לשינוי מצב זה. הקצאת משאבים רבים לקידום מערכת החינוך הציבורית בקרב אוכלוסיות מוחלשות, כדי להקנות לתלמידיה תכנים ומיומנויות הנדרשים להצלחה בשוק העבודה, הינה פרקטיקת מדיניות חשובה לחיזוק הניעות החברתית-כלכלית. על ידי יצירת מציאות של שוויון הזדמנויות ימוצה הפוטנציאל של כל חלקי החברה הישראלית, ללא קשר לרקע סוציו-דמוגרפי, ולכך עשויה להיות תשואה גבוהה לפרט ולכלל המשק (גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022).

2.1. בגרות איכותית – גורם מפתח לכניסה לאקדמיה בישראל

ציוני בחינות הבגרות יחד עם ציון הבחינה הפסיכומטרית הם הקריטריונים העיקריים לקבלה לרוב מסלולי הלימוד במוסדות להשכלה גבוהה בישראל. על כן, תעודת בגרות הינה גורם מכריע עבור תלמידים המעוניינים להמשיך לתואר אקדמי (חדאד חאג'-יחיא ואחרים, 2021).

דרישות הסף לבגרות לצורך קבלה לאוניברסיטאות הינה תעודת בגרות מלאה הכוללת לפחות 3 יחידות לימוד במתמטיקה ולפחות 4 יחידות לימוד באנגלית ומקצוע מוגבר נוסף (הלמ"ס, 2023א). לדרישה זו הסתייגויות, שכן בתחומי לימוד שונים מציבים דרישות גבוהות יותר. כך למשל כדי להתקבל ללימודים במדעי המחשב, המועמדים נדרשים להציג תעודת בגרות הכוללת 4 או 5 יח"ל במתמטיקה. המעוניינים ללמוד בפקולטות להנדסה, נדרשים בנוסף לכך גם לבגרות מוגברת בפיזיקה או מקצוע ריאלי אחר, לפי מסלול הלימודים הספציפי (וכן כל אוניברסיטה קובעת גם את ציון הסף הנדרש בבגרות במקצועות אלו). כמו כן, בתחומי לימוד שונים נדרשת שליטה בשפה האנגלית ברמות שונות. האוניברסיטאות מציעות דרכים לשפר או להשלים ציונים שאינם עומדים בדרישות הסף (על ידי קורסים/פסיכומטרי/מבחן אמיר/מכינות)[1].

אם כן, נדרש להגדיר מהי "תעודת בגרות איכותית". האם מדובר על דרישת סף בסיסית של האוניברסיטאות, או דרישה מורחבת יותר המאפשרת כניסה לתחומי לימוד מבוקשים בשוק, המגבירים את הסיכוי לשילוב בתעסוקה איכותית ומניבה?

עיון במחקרי עבר מעלה כי אין הגדרה אחידה למושג. בחלק לא מבוטל של המאמרים אף אין אזכור כלל למונח "תעודת בגרות איכותית", אלא התייחסות לרמות שונות של זכאות לבגרות, כאשר החלוקה הנפוצה מתייחסת לשש רמות (וייסבלאי, 2017; זבלוצקי וריינגוורץ, 2023; אבו סעד, 2023):

1. בגרות
2. בגרות העומדת בסף האקדמי (קרי, כולל 4 יח"ל באנגלית)
3. בגרות הכוללת 5 יח"ל באנגלית
4. בגרות הכוללת 4 יח"ל במתמטיקה
5. בגרות הכוללת 5 יח"ל במתמטיקה
6. בגרות מצטיינת[2]

חלוקה זו תואמת את נתוני הזכאות לבגרות כפי שהם מוצגים באתר "שקיפות בחינוך"[3].

(1) למשל אוניברסיטת תל אביב, תנאי סף לתעודת בגרות ישראלית; תנאי רישום וקבלה להנדסה; האוניברסיטה העברית, תעודת בגרות; אתר אוניברסיטת תל אביב, תנאי רישום וקבלה להנדסה; אתר הטכניון, דרישות סף להגשת מועמדות.

(2) תעודת בגרות מצטיינת היא תעודת בגרות הכוללת לימודים ברמה של 5 יח"ל באנגלית ולפחות 4 יח"ל במתמטיקה, אשר ממוצע הציונים בה הוא לפחות 90 והיא כוללת הצטיינות בתוכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית-קהילתית.

(3) אתר משרד החינוך (2023). תמונה חינוכית ארצית- תשפ"ב. בגרות. נדלה בתאריך 11/9/2024.

במאמרים אחרים התייחסו ל"תעודת בגרות" ו"לתעודת בגרות העומדת בסף הדרישה האקדמית" והוסיפו התייחסויות לנתונים אודות שיעור המשתתפים במסלולי לימוד מדעיים וטכנולוגיים (חדאד חאג'-יחיא ואחרים, 2021) ונתונים אודות שיעור הנבחנים ברמה של 5 יח"ל במקצועות ריאליים (נאס, 2022). בסקירה אחרת התייחסו לשתי רמות זכאות, תוך שימוש במושג "בגרות איכותית" כמייצג תעודה העומדת בסף הכניסה לאקדמיה, ובנוסף ייחדו התייחסות נפרדת לנתוני הזכאות לבגרות בהיקף של 5 יח"ל במקצועות נבחרים: אנגלית, מתמטיקה ומדעי המחשב (אביב מתוק, 2023).

ברגר-טיקוצ'ינסקי ואחרים (2023) השתמשו במונחים "בגרות איכותית" או "בגרות איכותית מדעית" לתאר תעודת בגרות הכוללת היבחנות באנגלית ובמתמטיקה בהיקפים של 4 ו-5 יח"ל וכן במקצוע מדעי בהיקף של 5 יח"ל.

במסמך של משרד החינוך (בנושא זכאות לתגמול דיפרנציאלי של בתי ספר תיכונים לפי קריטריונים שונים), "תעודת בגרות איכותית" מוגדרת כך: תעודת בגרות הכוללת השלמת 4 יחידות לימוד לפחות במקצועות שהוגדרו: אנגלית, מתמטיקה, מקצועות הומניים (ספרות, היסטוריה, תנ"ך וכדומה) ומקצועות מדעיים (כימיה, ביולוגיה, פיסיקה)[4]. הגדרה זו אינה נהירה, שכן לא ברור האם נדרש להיבחן בכל המקצועות האלו, חלק מהם לפי בחירה אישית או בקומבינציות מסוימות.

בתוכנית החומש הקודמת לחיזוק מערכת החינוך בחברה הבדואית בדרום[5], וכן בתוכנית החומש הנוכחית לחברה הערבית והבדואית (החלטה 550)[6], מתייחסים ל"תעודת בגרות איכותית" ככזו העומדת בדרישות הסף לאקדמיה.

במאמר הערכה לתוכנית החומש הקודמת (ראה הערה 5), לצד ההתייחסות לתעודת בגרות איכותית העומדת בדרישות הסף, הודגשה חשיבות התגבור של תחומי הלימוד הטכנולוגיים - STEM (science, technology, engineering and mathematics) (ליטמנוביץ, הרן, לף, אור שרביט ומג'אדלה, 2023). כבר לפני כמעט עשור, התייחסו לחשיבות הגוברת של "תעודת בגרות איכותית- מדעית/טכנולוגית", אשר לפי הגדרתם כוללת היבחנות בבחינת בגרות ברמה של 5 יחידות לימוד במתמטיקה, אנגלית ומקצוע מדעי או טכנולוגי. נטען כי תעודה כזו הינה מפתח לחוגים איכותיים באקדמיה ובהמשך למשרות בשכר גבוה יחסית בשוק העבודה (דביר, 2015).

בהחלטת ממשלה 1279[7], תכנית החומש הנוכחית לחברה הבדואית, לשנים 2022-2026, לא מצוין המונח "בגרות איכותית", אלא מדובר על קידום הישגי התלמידים הבדואים וצמצום הפער ביחס לתלמידי המערכת הכללית, "בדגש על קידום מצוינות מוכוונת לימודים אקדמאיים ולימודי מקצועות ה-STEM".

אם כך, לפי הגדרת המטרות בנושא, כפי שהיא מופיעה בהחלטות הממשלה השונות, ניתן להניח כי המושג "תעודת בגרות איכותית" מתייחס לתעודה העומדת בדרישות הסף לאקדמיה. עם זאת, המדינה מכירה בחשיבות הגוברת של לימודי אנגלית, מתמטיקה ומקצועות מדעיים וטכנולוגיים, להגדלת סל ההזדמנויות שיעמוד בפני התלמידים בבואם להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה ולהשתלב בשוק העבודה, ועל כן מעודדת להיבחן בבגרות במקצועות אלו ברמה של 4-5 יח"ל.

(4) משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף א' חינוך על יסודי, נספח 1 – תגמול דיפרנציאלי לחטיבות העליונות – תגמול בית ספרי. נדלה מאתר משרד החינוך בתאריך 9/9/2024.

(5) מתוך אתר הממשלה, משרד החינוך – תכנית החומש לחיזוק מערכת החינוך בחברה הבדואית בדרום. פורסם בתאריך 31.10.2017 ועודכן בתאריך 24.8.2023.

(6) משרד ראש הממשלה, התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד לשנת 2026 החלטה מספר 550 של הממשלה מיום 24.10.2021.

(7) הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים, החלטה 1279: תכנית לפיתוח כלכלי חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022-2026 ותיקון החלטות ממשלה החלטה מספר 1279 של הממשלה מיום 14.3.2022.

3. חשיבות של רכישת השכלה בקרב מיעוטים

כאמור, השכלה מקדמת מוביליות חברתית. ערכה רב עוד יותר עבור בני חברות מיעוט שרוצים לפרוץ את הגבולות שמציבים בפניהם נתוני הרקע שלהם ומעמידים אותם בנקודת פתיחה נחותה ביחס לחברה הכללית. ההשכלה מעניקה מעמד משופר לפרט ומשפיעה על הזדמנויות התעסוקה וההשתכרות (חדאד חאג'-יחיא ואחרים, 2022; ליטמנוביץ ואחרים, 2023) ובכך תורמת להשתלבות בחברת הרוב (Rutigliano, 2020) ולצמצום פערים תעסוקתיים וכלכליים בין הקבוצות (תחאוכו, קיקנדזה, סומקין ופרטוש, 2023).

דוגמאות לתרומת ההשכלה עבור מיעוטים ניתן לראות למשל בקרב צוענים בני הרומה ברחבי אירופה. במחקר אודותם נמצאה קורלציה בין עלייה בהישגים לימודיים לשיפור בתנאי המחייה ולאפשרויות תעסוקה (Rutigliano, 2020). לעומת זאת, פערים בחינוך בבתי הספר בין קהילות מיעוטים של היספאנים ושחורים לבין כלל התלמידים בארצות הברית, נמצאו קשורים לירידה בפנייה להשכלה גבוהה ובהישגים אקדמיים, עוני מתמשך ואף ירידה במעורבות הפוליטית. נטען כי חינוך והשכלה הם כלים קריטיים לשיפור מצבם הסוציו-אקונומי של קבוצות מיעוט ולצמצום אי-שוויון בחברה (Bushnell, 2021). מטא-אנליזה בנושא גישות חינוכיות לצמצום פערים בין קבוצות באוכלוסייה במקומות שונים בעולם, מעלה כי חינוך והשכלה משפרים מוביליות חברתית בקרב מיעוטים ומהווים כלים להשגת הזדמנויות תעסוקה ויציבות כלכלית לטווח ארוך (Cabral-Gouveia, Menezes & Neves, 2023).

אך הדרך לרכישת השכלה רוויית מכשולים. אוכלוסיות מיעוט רבות נתקלות בחסמים בפני רכישת השכלה והשכלה גבוהה בפרט: עוני, אפליה, היעדר מודעות הורית לחשיבות ההשכלה וחוסר מידע על מוסדות לימוד (ברגר-טיקוצ'ינסקי, 2023; Rutigliano, 2020). בישראל, למשל, מפת הידע לקידום מוביליות חברתית-כלכלית[8], מציגה 53 משתנים בסביבת הפרט המשפיעים על סיכויו לעלות בסולם החברתי בישראל. המאפיינים כוללים היבטים של הפרט, סביבתו הביתית, המשפחתית, הלימודית ומאפייני יישוב מגוריו. המשתנים שזורים ומשפיעים זה על זה. מצוין כי השכלה אקדמית הינה גורם המקדם מוביליות חברתית בכך שהוא פותח אפשרויות תעסוקה מגוונות ואיכותיות. לצד זאת, פחות פרטים מקרב קבוצות מרקע סוציו-אקונומי מוחלש, כמו בני החברה הבדואית, פונים לדרך זו.

מחקרם של תחאוכו ואחרים (2023) מחזק טענה זו ואומר כי אחד הגורמים המרכזיים לפערים בתעסוקה ובשכר בין יהודים לערבים נעוץ בכך ששיעור הצעירים הערבים הפונים להשכלה גבוהה נמוך משמעותית משל יהודים. במחקרם נמצא כי רכישת השכלה אקדמית מצמצמת את הפער, ובעלי תואר ראשון מהמגזר הערבי מתאפיינים בשיעורי תעסוקה גבוהים העומדים על כ-90%, בדומה לשיעור בקרב מקביליהם היהודים וגם שכרם שקול לזה של אקדמאים יהודים, וגבוה בכ-53%-41% משל ערבים בעלי מאפיינים דמוגרפיים דומים ברמת השכלה נמוכה יותר.

לאור החשיבות הרבה של רכישת השכלה עבור קבוצות מיעוט, מחקר זה מבקש להתמקד ולבחון את הזכאות לתעודת בגרות איכותית בקרב החברה הבדואית בנגב, שהינה קבוצת מיעוט בעלת מאפיינים ייחודיים המשפיעים על האתגרים וההזדמנויות העומדים בפניה בתחום ההשכלה.

(8) מפת הידע לקידום מוביליות חברתית-כלכלית הינו תוצר של מחקר משותף למשרד החינוך, ג'וינט ישראל-אשלים, עמותת ג'ינדאס, קרן רש"י ותכנית יתד במשרד הרווחה, אשר ביקש לסמן את הגורמים ששיפורם ישבור את המשוואה שבין מאפייני רקע ומצב סוציו-אקונומי לסיכויי הצלחה בחיים הבוגרים.

4. החברה הבדואית – מאפיינים כלליים

החברה הבדואית בנגב מונה מעל 300,000 איש (הלמ"ס, 2023ב), המהווים כ-3% מכלל האוכלוסייה בישראל. כ-70% מהם מתגוררים ביישובי קבע בנפת באר שבע (במועצות אזוריות וברשויות מקומיות) והיתר חיים בשבטים בכפרים לא מוסדרים. בשל פריון גבוה זוהי חברה צעירה, כאשר 54% מהבדואים בנגב הינם ילדים ובני נוער עד גיל 18 (לעומת 34% בקרב כלל האוכלוסייה) (אלמסי, 2023).

הבדואים הינם קבוצת מיעוט אתני-דתי, המורכבת משבטים ומעמדות, אשר טרום הקמת המדינה חיו חיי נוודות והתפרנסו מן האדמה (יהל וגלילי, 2023). הקמת המדינה, הביאה לריכוזם באזורים מוגדרים תחת משטר צבאי, לעתים מרוחקים מאדמותיהם. שינויים אלו ערערו את הרשתות המשפחתיות המסורתיות והחברה הבדואית נדרשה לבנות מחדש את הקהילה בהיעדר פרנסה סדירה ותחת תלות במדינה, תוך התמודדות עם מתחים בלתי פוסקים עם מוסדותיה (אבו-סריחאן ואנסון, 2021). בסוף שנות ה-60 החלה המדינה לפתח יישובי קבע לחברה הבדואית. מחד, תכנית זו קידמה את הבדואים בכך שאפשרה מתן שירותים בסיסיים, אך מאידך תהליך זה נעשה ללא שותפות בקבלת ההחלטות עם נציגי החברה הבדואית ולמעשה נכפה עליהם תהליך עיור שאינו עולה בקנה אחד עם אורח חייהם המסורתי-חקלאי. מאבקם על בעלות על קרקעות מול המדינה ממשיך עד היום ומשפיע רבות על היחסים עם המדינה ומוסדותיה (אבו-סעד, 2023). התרבות הבדואית בבסיסה היא מסורתית, פטריארכלית ובעלת מאפיינים קולקטיביים. בשנים האחרונות החברה הבדואית מצויה במעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית, אולם התפיסות המסורתיות (למשל בהקשר של חלוקת תפקידים מגדרית, תעסוקת נשים ופוליגמיה) עדיין נוכחות, במיוחד ביישובים הלא מוסדרים, ומשפיעות על דפוסי התעסוקה וההשכלה (תירוש ואחרים, 2023), המשליכים על מידת ההשתלבות של החברה הבדואית בחברה הכללית ועל המצב הכלכלי של חבריה (ליטמנוביץ ואחרים, 2023).

החברה הבדואית בנגב נמצאת בתחתית הדירוג החברתי-כלכלי בישראל ומתמודדת עם אי שוויון, אפליה והדרה חברתית ארוכת שנים (אבו-סעד, 2023; ליטמנוביץ ואחרים, 2023; זבלוצקי וריינגוורץ, 2023). מאז שנת 2011, הממשלה יזמה מספר תוכניות ארוכות טווח שמטרתן לשפר את מצבה של החברה הבדואית בנגב (המרכזיות בהן: החלטה 3708 בשנת 2011, החלטה 2397 בשנת 2017 והחלטה 1279 בשנת 2022). כתוצאה מכך, חלו תמורות משמעותיות בקרב הקהילה הבדואית במגוון היבטים של איכות החיים: עלייה ברמות ההשכלה, התעסוקה וההכנסה, שינויים במעמד האישה, שיפור ברמת השירותים הציבוריים, ועלייה בחשיפה לעולם הגלובלי ועוד(כהן ואחרים, 2021; Aleon, Weinstock Manago & Greenfield, 2019). עם זאת, פערים כלכליים-חברתיים בינם לבין שאר החברה בישראל עדיין ניכרים, בין היתר בהישגים נמוכים בחינוך ובהשכלה הגבוהה, באחוזי תעסוקה, ברווחה האישית והחברתית ובדיור (כהן ואחרים, 2021). מחקר של שרביט ואחרים (2022) העלה שהבדואים תופסים את הבעיות בתחום הביטחון האישי והפשיעה, דיור ומחסור בתשתיות כבעיותיהן העיקריות של החברה הבדואית בנגב.

כלל הפערים האלו בין הקהילה הבדואית לבין החברה הישראלית, משפיעים בין היתר, על מערכת החינוך, שבה טמון הפוטנציאל להסתגלות הבדואים לסביבה המשתנה ולהשתלבותם בחברה הישראלית (אבו סעד, 2023).

4.1. מערכת החינוך בחברה הבדואית

מערכת החינוך הפורמלית בקרב החברה הבדואית הינה חדשה יחסית. לפני הקמת המדינה, החינוך הבדואי התבסס בעיקר על שיטות מסורתיות ולא פורמליות, כמו למידה באמצעות תצפית במבוגרים והשתתפות בפעילויות היום יום של הקהילה (אבו סעד, 2007). גם לאחר חקיקת חוק חינוך חובה ב-1949, לא הייתה אכיפה משמעותית מצד המדינה בנושא, ומצד הקהילה הבדואית לא הייתה התעניינות רבה בקידום החינוך הפורמלי. נקודת מפנה התרחשה בסוף שנות ה-60, לאחר מלחמת ששת הימים. באותה תקופה, הבדואים בנגב יצרו קשרים עם ערבים מצפון הארץ ומרצועת עזה,

אשר רכשו השכלה גבוהה. מפגשים אלו חשפו את הבדואים לחשיבות החינוך וההשכלה והביאו לשינוי ביחס של החברה הבדואית לנושא, והמדינה מצידה תמכה בהקמה מואצת של מוסדות חינוך ביישוביהם (אבו סעד, 2023). עם זאת, גם בימינו, מערכת החינוך בחברה הבדואית מתמודדת עם בעיות רבות המקשות על מתן מענה מיטיב לתלמידיה. בתי הספר בחברה הבדואית סובלים ממחסור בתשתיות ראויות ובכיתות לימוד, מחסור בכוח אדם ובפרט בצוותי הוראה בעלי איכויות והכשרות מספקות. כמו כן, תוכניות לימוד חסרות התאמה תרבותית וכן נודעת השפעה שלילית לפילוגים בין שבטים על הפעלת שיקולים לא מקצועיים במינויים של בעלי תפקידים מרכזיים ועל האקלים הבית ספרי (זבלוצקי וריינגוורץ, 2023).

5. מצב ההשכלה בחברה הבדואית

הישגי התלמידים במערכת החינוך בחברה הבדואית נמוכים מאלו של שאר התלמידים בישראל (חדאד חאג'-יחיא ואחרים, 2021; זבלוצקי וריינגוורץ, 2023; אבו סעד, 2023). רמת השכלתם נמוכה גם בהשוואה לכלל הצעירים הערבים בישראל: 16.2% מן הצעירים הבדואים בנגב בני 18-24 ו-25.3% בני 25-34 למדו עד עשר שנות לימוד, אחוזים גבוהים מאלו של כלל הצעירים הערבים (6.2% ו-11.7% בהתאמה). אחוז הצעירים הבדואים שלמדו 16 שנות לימוד ויותר היה נמוך בשתי קבוצות הגיל (2.3% ו-16.6% בהתאמה(מאשר מקביליהם בקרב כלל הצעירים הערבים (7.2% ו-26.1% בהתאמה) (אביב מתוק, 2023).

כ-83% מבני הנוער הבדואים בגילי 16-17 נמצאים במסגרת לימודית (רובם במערכת החינוך הפורמלית, כ-6% במסגרות חלופיות כמו היל"ה או בתי ספר מקצועיים). נתון זה נמוך לעומת שיעור בני הנוער הלומדים בשאר האוכלוסייה, הן הערבית והן היהודית, העומד על כ-96% (וינינגר, 2024). אחוזי הנשירה הגבוהים מבית הספר מהווים את תחילתה של התופעה הנרחבת של צעירים בדואים חסרי מעש. תרשים 1 מציג כי בשנת 2019, 54% מהנשים הבדואיות ו-45% מהגברים הבדואים בגילי 19-24 הוגדרו "חסרי מעש". תופעה המעידה על קושי להשתלב בלימודים על-תיכוניים ובתעסוקה. חוסר מעש פוגע בביטחון העצמי, בראיית העתיד, מוביל לבידוד וניכור חברתי וחוסר אמון בחברה (נאס, 2022). בני קבוצה זו, המתנהלים ללא מסגרת לימודים או עבודה, נמצאים בסיכון – הגברים להתדרדרות לעולם הפשע והנשים לשעתוק המבנה החברתי המסורתי, שבו הן תלויות כלכלית בבעליהן (חדאד חאג'-יחיא ואחרים, 2022).

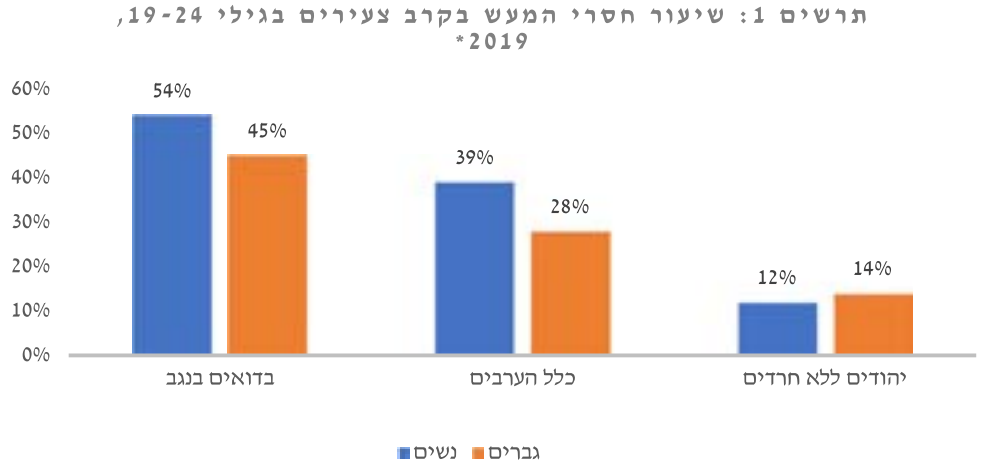

*מבוסס על נתונים מתוך מחקרם של חדאד חאג'-יחיא ואחרים (2022).

צעירים בדואים פונים פחות להשכלה גבוהה. לפי נתוני הלמ"ס לשנת 2018, מתוך קבוצת הגיל 20-25 כ-13% הינם סטודנטים בחברה הכללית, בעוד בקרב הבדואים בגילים אלו מדובר על כ-8% בלבד. זאת ועוד, נראה כי מגוון התחומים אליהם הם פונים הינו מצומצם: בשנת הלימודים 2019-2020 מעל 50% מהסטודנטים לתואר ראשון בקרב הבדואים למדו

חינוך והכשרה להוראה (לעומת 17% מכלל הסטודנטים), בעוד שרק כ-9% מקרב הסטודנטים הבדואים למדו מקצועות מתחומי המדעים המדויקים, הנדסה ואדריכלות (לעומת 32.6% מכלל הסטודנטים הלומדים מקצועות אלו)[9].

בתרשים 2 ניתן לראות את הפערים בתעסוקת הבדואים בשנת 2018, לפי שנות הלימוד. התרומה של הלימודים ניכרת בשני המגדרים, אך בולטת במיוחד בתעסוקת נשים: שיעור התעסוקה של נשים מהחברה הבדואית שהשלימו 11 שנות לימוד ומטה הינו 17% בעוד ששיעור התעסוקה של מקבילותיהן שהשלימו 13 שנות לימוד ומעלה עומד על 83%. עולה כי רמות השכלה נמוכות מצמצמות את אפשרויות התעסוקה וההשתכרות של החברה הבדואית בנגב. יתרה מכך, השכלה מספקת לנשים לגיטימציה חברתית לצאת לעבוד, ותעסוקה תורמת לעצמאותן ולמעמדן החברתי (תירוש ואחרים, 2023).

תרשים 2: אחוזי התעסוקה בקרב בדואים בשנת 2018, בגילי 25-45, לפי השכלה ומגדר*

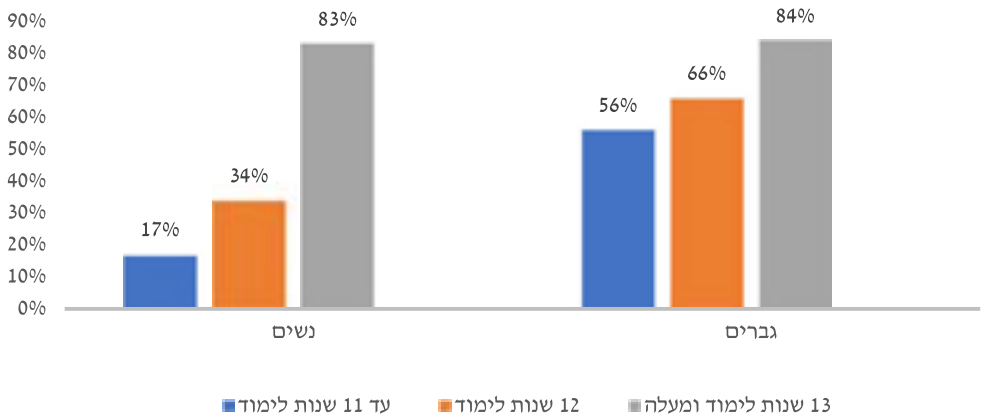

*מבוסס על מחקרם של תירוש ואחרים (2023).

רמות ההשכלה הנמוכות של חלקים גדולים מהחברה הבדואית בנגב מגבילים מאוד את יכולתה לפרוץ את מעגל העוני ולהתקדם כלכלית (ליטמנוביץ ואחרים, 2023). זאת ועוד, מרבית הבדואים שהינם בעלי הכשרה אקדמית, למדו לתואר בתחום שמוביל לתעסוקה בפריון נמוך. לפערים שתוארו לעיל, השפעות על המצב החברתי-כלכלי של יחידים ומשפחות, וכן השפעות משמעותיות על השתתפותם של הבדואים בתעסוקה ועל תרומתם למשק (ליטמנוביץ ואחרים, 2023).

אמנם נצפית מגמה חיובית של השתלבות בדואים באקדמיה, אך עדיין קיימים אתגרים רבים המונעים פנייה למסלול של השכלה גבוהה וסיומו בהצלחה: מחסור בהכוונה וייעוץ בנוגע ללימודים אקדמיים, אי עמידה בתנאי סף לקבלה לאקדמיה, רמות שליטה בלתי מספיקות בעברית ואנגלית, התחלת המסלול האקדמי בגיל צעיר לעומת סטודנטים יהודים, קושי בנגישות פיזית למוסדות הלימוד; תשתיות מחשוב לקויות ואוריינות דיגיטלית דלה, חסמים ערכיים-תרבותיים ודחק כלכלי (הרן ואייל, 2021).

6. מצבם של החברה הבדואית ביחס לבגרות איכותית

כפי שעלה בסקירה, ישנם פערים גדולים בין בוגרי מערכת החינוך הבדואית בנגב ליתר בוגרי המערכת. תכנית החומש הקודמת לשנים 2017-2021 (החלטת ממשלה 2397), הציבה כיעד להרחיב את אחוז הזכאות לבגרות בחברה הבדואית ל-60% עד שנת הלימודים תשפ"ב ולהגדיל את שיעור הזכאים לתעודת בגרות איכותית, העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות ב-19%[10]. בעוד שהיעד הראשון הושג ונראית מגמת עלייה בשיעור הזכאים לתעודת בגרות בקרב

(10) מתוך אתר הממשלה, משרד החינוך – תכנית החומש לחיזוק מערכת החינוך בחברה הבדואית בדרום. פורסם בתאריך 31.10.2017 ועודכן בתאריך 24.8.2023

(9) מתוך אתר אוניברסיטת בתן גוריון, מאגר מידע מקוון מאפייני חיים של החברה הבדואית בנגב.

התלמידים הבדואים, ביעד השני להעלאת שיעור הזכאים לתעודה העומדת בתנאי הסף לכניסה לאקדמיה הישראלית, חל שינוי חיובי אך מועט ושאינו מגיע ליעד שהוגדר (תרשים 3).

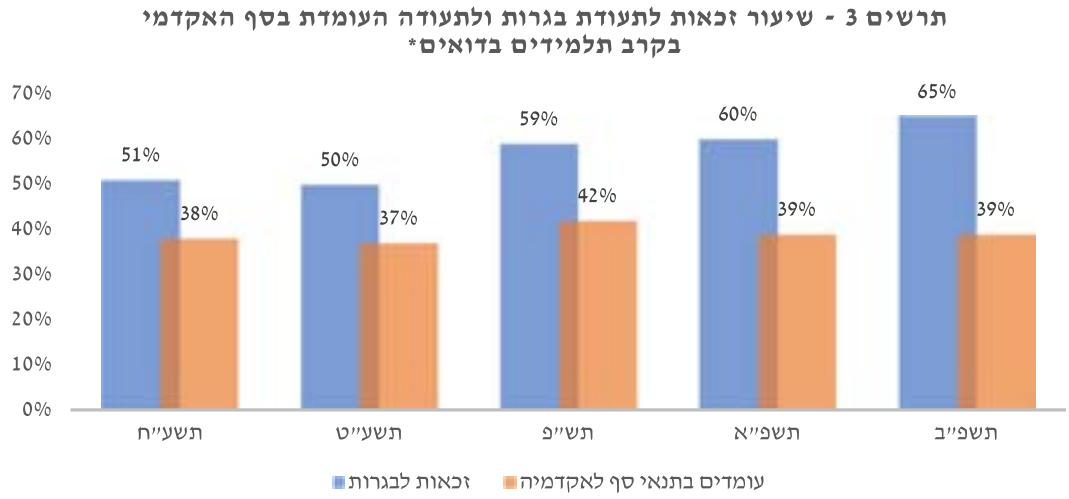

*נתוני משרד החינוך מתוך מצגת לוועדה המתמדת, פברואר 2024

כפי שעולה מתרשים 4, בהשוואה לשאר האוכלוסייה, התלמידים הבדואים נמצאים בפער שאינו מצטמצם עם השנים. בשנת הלימודים 2021-2022, מבין תלמידי כיתות י"ב בקרב תושבי היישובים הבדואים בנגב, אחוז הזכאים לתעודת בגרות איכותית העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות עמד על 38.6% לעומת 65% מקרב כלל מסיימי י"ב[11].

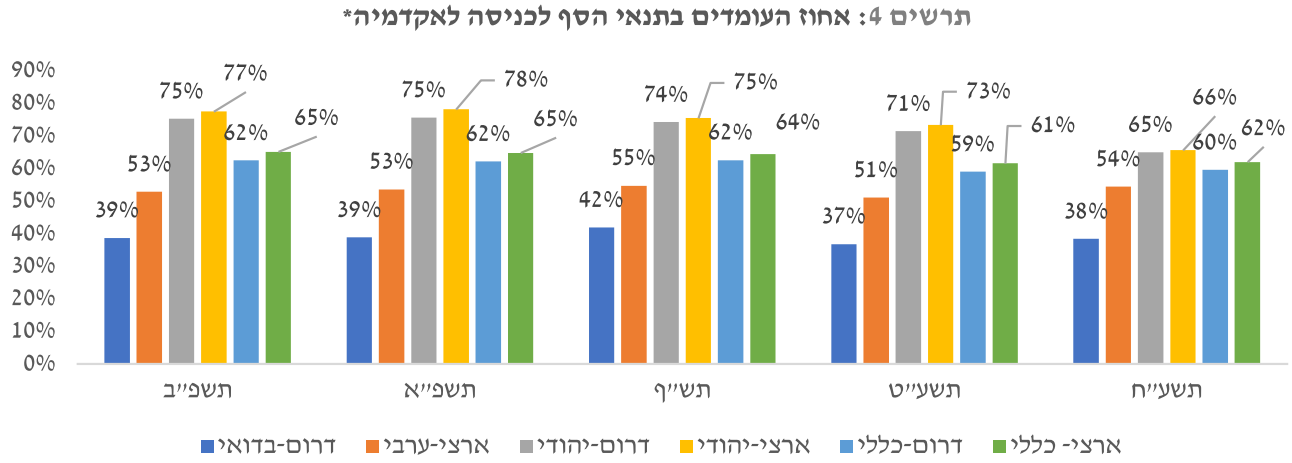

*נתוני משרד החינוך מתוך מצגת לוועדה המתמדת, פברואר 2024.

(11) מתוך מצגת שהוצגת בוועדה המתמדת, פברואר 2024.

ביחס למקצועות ה-STEM בשנה"ל 2020/2021, 12% מתלמידי י"ב בחברה הבדואית השלימו 4 יח"ל במתמטיקה, 4% השלימו 5 יח"ל במקצוע זה, 7% השלימו בגרות מורחבת במדעי המחשב ו-3% בפיזיקה. אחוז הנבחנים בתחומים אלו הוא כ-50% בהשוואה לחברה היהודית (נאס, 2022).

נציין כי בשל אחוזי הנשירה הגבוהים של התלמידים הבדואים, יש פער משמעותי בין מספר התלמידים בכיתה י"ב לגודל השנתון. כלומר, הנשירה הינה גורם משמעותי באחוזי הזכאות הנמוכים בכל סוגי תעודות הבגרות (אבו סעד, 2023; נאס, 2022).

עוד נציין כי קיימים פערים משמעותיים בין המגדרים: בקרב תלמידים בדואים-בנים אחוז הזכאים לתעודת בגרות העומדת בתנאי הסף לקבלה לאוניברסיטאות (ביחס לגודל המחזור) עלה מ-12.7% בשנת 2010 ל-17.3% בשנת 2020 (לעומת 52.1% בחברה הכללית). בעוד שבקרב תלמידות בדואיות-בנות עלה באותן שנים אחוז הזכאיות מ-28.2% ל-42.8% (לעומת 62.5% בחברה הכללית) (לף, מג'אדלה, הפנר ואייל, 2021). גם בתחומי הבגרות הריאליים בולט יתרון מספרי של הבנות (נאס, 2022). כמו כן, בכל המדדים יש פערים בהישגי התלמידים בין הלומדים ברשויות המקומיות, במועצות האזוריות וביישובים הלא מוסדרים, לרעתם של האחרונים. ב-2019, אחוז הזכאים לתעודת בגרות מתוך שכבת הגיל היה 42% בקרב הלומדים במועצות אזוריות, 36% בקרב הרשויות המקומיות ו-27.3% מקרב התלמידים ביישובים לא מוסדרים (וייסבלאי, 2020).

לאור שיעור הזכאות הנמוך לתעודת בגרות המאפשרת קבלה לאוניברסיטה, בהחלטה 2397 הוקצו 12 מש"ח עבור תוכניות להעלאת שיעור הזכאות לתעודת בגרות ולקידום מצוינות. התוכניות שהופעלו בעקבות כך התמקדו באוכלוסיות הקצה- נוער בסיכון מצד אחד ותלמידים מצטיינים מן הצד השני. בבחינה מסכמת של תוכנית החומש הומלץ להציע פתרונות הפונים לקהל רחב יותר וכן לאור הפערים המגדריים הומלץ להתאים מענים לצרכי הלימוד של תלמידים-בנים. עוד הומלץ לפתח מסלולים לפיתוח מקצועי טכנולוגי. בנוסף לתוכניות פדגוגיות, הומלץ לבחון הקמת מערך של הדרכת הורים וגיוסם למעורבות בכל הקשור ללימודי ילדיהם (לף ואחרים, 2021). תוכנית ההמשך המתוארת בהחלטת ממשלה 1279[12], שמה דגש בתחום החינוך על חשיבות השתלבותם המיטבית של בוגרי מערכת החינוך בחברה הבדואית בנגב באקדמיה ובמשק הישראלי.

7. תוכניות לקידום הזכאות לתעודת בגרות איכותית

בהתאם לתוכניות החומש, משרד החינוך מפעיל מספר תוכניות לקידום תעודת בגרות איכותית. חלק מהתוכניות ייחודיות לחברה הבדואית ואחרות פועלות במקומות שונים בארץ. להלן דוגמאות מבין התוכניות השונות (נציין שוב כי אין הסכמה מוחלטת על הגדרת המושג "בגרות איכותית"):

תוכנית מומנטום – תוכנית המופעלת על ידי "בית יציב" ומטרתה: "*השתלבות מיטבית של התלמידים בחברה הישראלית בהשכלה גבוהה ותעסוקה ראויה*". התוכנית פועלת במסגרת אגרת חוב חברתית (כלומר, התשלום לחברה המפעילה נעשה על בסיס תפוקה). יוזמה זו פותחה בשנת 2019 ופעלה ב-7 תיכונים ברהט בתחומי המתמטיקה והעברית, במטרה "*להוביל את התלמידים למצוינות ל-4-5 יחידות ללימוד בבגרות*". התוכנית מתחילה בכיתה י' וממשיכה עד סיום י"ב. שותפים בהפעלתה משרד החינוך, עיריית רהט, SFI (Social Finance Israel) והיא פועלת בהובלת מנהלים ומורים מקצועיים של בתי הספר בשיתוף נציגי הקהילה[13]. לפי המפורסם באתר SFI [14], עד כה השתתפו בתוכנית 1,350

(12) הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים, החלטה 1279: תוכנית לפיתוח כלכלי חברתי בקרב והאוכלוסייה הבדואית בנגב 2022-2026 ותיקון החלטות ממשלה החלטה מספר 1279 של הממשלה מיום 14.3.2022.

(13) מתוך אתר "בית יציב". הציטוטים לקוחים מההסבר על ה תוכנית המצוי באתר. נדלה בתאריך 19/9/24.

(14) מתוך אתר SFI. נדלה בתאריך 19/9/24.

תלמידים בהשקעה של 14.8 מיליון ש"ח. במחזור הראשון (מתוך שלושה) גדל מספר הבוגרים של 4-5 יחידות לימוד במתמטיקה ב-50% לעומת המצב טרום הפעלת התוכנית. בנוסף מצוין באתר, כי לאור הצלחת התוכנית משרד החינוך מבקש להרחיב אותה לארבעה יישובים נוספים (חורה, שגב שלום, כסייפה וערערה בנגב).

מרכז תמר – מפעיל מספר תוכניות בחברה הבדואית:

קידום מצוינות במדעים[15] – תוכנית ארבע שנתית מכיתה ט' ועד י"ב, אשר בין מטרותיה: הגדלה משמעותית של התלמידים הניגשים והזכאים לתעודת בגרות מדעית איכותית (הכוללת: 4/5 יח"ל מתמטיקה, 5 יח"ל פיזיקה/כימיה ו-5 יח"ל אנגלית). זוהי תוכנית הוליסטית המשלבת לימודים לתעודת בגרות איכותית לצד מתן מענה להיבטים שונים של הלמידה ולחסמים העומדים בפני התלמידים. התוכנית פועלת בשישה בתי ספר (1 בערערה בנגב, 3 בכסייפה ו-2 בתל שבע) וכוללת מפגשי למידה שבועיים, סדנאות, סיורים, הרצאות, מפגשים אישיים ומפגשים עם הורים, וכן מעניקה מסגרת ליווי למורים.

מגמה אזורית למדעי המחשב[16] – תוכנית לימודים לרכישת 5 יח"ל במדעי המחשב, במטרה להרחיב את מעגל הצעירים מהחברה הבדואית המשולבים באקדמיה ובתעסוקה בתחומי המחשב, התוכנה וההייטק. התוכנית מיועדת לתלמידים מכיתות ט' עד י"ב, אשר בבית ספרם אין מגמה דומה. הלימודים מתקיימים באופן מרוכז יום אחד ב"בית יציב". הסעות יוצאות מבתי הספר.

מגמה אזורית לפיזיקה[17] – נועדה לתת מענה למחסור במורים ובמגמות בפיזיקה בחברה הבדואית. המגמה הוקמה ב-2019 כדי לאפשר לתלמידים המעוניינים בלימודי פיזיקה ובבית ספרם אין מגמה זו. מטרות המגמה: הגדלת מספר התלמידים הבדואים הזכאים ל-5 יח"ל פיזיקה ולחשוף אותם לאקדמיה ולמקצועות הפיזיקה וההנדסה בפרט. הלימודים מתקיימים באוניברסיטת בן גוריון וכוללים צוות מורים מקצועי, למידה בשיטות לימוד מתקדמות וליווי של סטודנטים לפיזיקה.

תוכנית עמ"ט (עתודה מדעית טכנולוגית)[18] – מקדמת עלייה במספר התלמידים הזכאים לתעודת בגרות טכנולוגית-מדעית איכותית, הכוללת בגרות ברמת 5 יח"ל במתמטיקה, מדעי הטבע (פיזיקה/כימיה/ביולוגיה) ובמקצוע טכנולוגי או מדעי נוסף. התוכנית החלה ב-2011 ופועלת כיום בכ-270 בתי ספר ברחבי הארץ במסלול שש שנתי (ז-יב). ביישובים הבדואים בנגב, התוכנית פועלת בשישה בתי ספר (שני בתי ספר ברהט, שני בתי ספר בחורה, אחד בכסייפה ואחד בשגב שלום)[19]. לפי הערכת האפקטיביות של התוכנית בכל הארץ, שבוצעה על ידי בנק ישראל, בשנת 2017 התוכנית העלתה ב-2% את הסיכוי של בוגרי החינוך הערבי להתחיל תואר ראשון במדעים, בהשוואה לסיכוי טרום הפעלת התוכנית (5%) והעלתה ב-1% את הסיכוי ללמוד את מקצועות ההייטק (בהשוואה ל-4% טרם התוכנית). לסיכום נאמר כי התועלת של התוכנית גדולה בסדר גודל של פי עשרה מהעלות שלה. עם זאת, צוין כי בקרב תלמידים מרקע סוציו-אקונומי נמוך, התוכנית לא השיגה את מטרותיה (זוסמן ומעגן, 2019).

(15) https://mtamar.org.il/he/science נדלה בתאריך 22/9/24.

(16) https://mtamar.org.il/he/computer-science נדלה בתאריך 22/9/24.

(17) https://mtamar.org.il/he/phisicsreg נדלה בתאריך 22/9/24.

(18) מתוך אתר פורטל מוסדות חינוך. תוכנית עמ"ט – עתודה מדעית טכנולוגית; הישגי תוכנית עמ"ט. נדלה בתאריך 22/9/24.

(19) מתוך אתר פורטל מוסדות חינוך. רשימת בתי הספר המשתתפים בתוכנית עתודה מדעית טכנולוגית בשנה"ל תשפ"ד. נדלה בתאריך 22/9/24.

בית הספר הרב תחומי – עהד חורה למצוינות [20] – תיכון על-אזורי 4 שנתי הקולט תלמידים בדואים מכל יישובי הנגב. בית הספר פועל משנת 2009 ולומדים בו כ-450 תלמידים. בית הספר מספק הסעות לתלמידים ומציע מסלולי לימוד במקצועות מדעיים וטכנולוגיים (פיזיקה, כימיה, הנדסת תוכנת וביולוגיה) כאשר כל התלמידים ניגשים ל-5-4 יח"ל במתמטיקה ואנגלית. בנוסף בית הספר מציע פעילויות העשרה ופרויקטים בשיתופי פעולה עם ארגונים חיצוניים.

מרכז חוסידמן לנוער שוחר מדע – מפעיל 2 תוכניות באוניברסיטת בן גוריון:

גשר לאקדמיה [21] – תוכנית תלת שנתית לתלמידי י'-י"ב השואפת לזהות ולטפח תלמידים מצטיינים ומחוננים מהחברה הבדואית, לחשוף אותם לקורסי STEM ברמה אקדמית על בסיס שבועי, להעלות את המוטיבציה שלהם ולהעשיר אותם במיומנויות המאה ה-21 כדי להבטיח הכשרה איכותית והכנה לעולם האקדמיה בתחום ה-STEM ובתעשיית ההייטק.
התוכנית כוללת קורסים אקדמיים המזכים את התלמידים בנקודות זכות אקדמיות כבר בשלב התיכון. התוכנית הינה בתשלום (עם אפשרות למלגות לפי קריטריונים).

תוכנית דרכי לאקדמיה [22] - פועלת בשיתוף עם רשת אורט בלבד. תוכנית חינוכית תלת שנתית המיועדת לתלמידי תיכון מהמגזר הבדואי, שמטרתה להעלות את שיעור הסטודנטים הבדואים במוסדות להשכלה גבוהה, על ידי הכנה פרקטית וליווי אישי מתמשך הניתן על ידי סטודנטים מהאוניברסיטה. התוכנית עוסקת בשיפור ציוני הבגרות בדגש על רמת העברית, האנגלית והמתמטיקה לצד שיפור מיומנויות ורכישת כלים רכים ללימודים אקדמאיים. כמו כן, מתקיימים מפגשים עם סטודנטים יהודים במטרה ליצור חיבור בין האוכלוסיות ולהפחית חששות כלפי העולם האקדמי.

מונא (Moona) [23] - העמותה מפעילה את תוכנית "שער להייטק" הכוללת 15 מפגשים הכוללים מגוון סדנאות העוסקות בתכנון, בנייה וביצוע של פתרונות טכנולוגים במטרה לתת מענה לאתגרים בהם נתקלים התלמידים בסביבתם. הסדנאות מקדמות מיומנויות של שיתוף פעולה, תקשורת וחשיבה יצירתית וביקורתית.

8. גורמים המהווים חסם בפני שיפור איכות תעודות הבגרות של התלמידים הבדואים

מחקר זה מבקש לבחון את הגורמים לפער בין התשומות המושקעות לקידום נושא זה לבין שיעור הזכאים לתעודת בגרות איכותית. סקירות ספרות קודמות עומדות על החסמים הרבים הקיימים בחברה הבדואית ומשפיעים על מערכת החינוך הפועלת בה: מצב סוציו-אקונומי ירוד, היעדר ביטחון אישי, מתחים מול רשויות המדינה, מחסור בתשתיות וקושי בהגעה לבית הספר (בעיקר עבור המתגוררים בישובים לא מוסדרים) ומספר רב של תלמידים ביחס ליכולות הקליטה של בתי הספר. זאת ועוד, תלמידים רבים הינם בעלי אוריינות שפתית נמוכה, והמוטיבציה הכללית ללימודים נמוכה גם כן. נוסף לכך, בחלק מבתי הספר קיימת בעיה של העתקות והדלפת פתרונות של בחינות הבגרות (זבלוצקי וריינגוורץ, 2023).
נפרט על הגורמים העיקריים הרלוונטיים להישגים לימודיים:

---

(20) אתר בית הספר הרב תחומי עמת, עהד חורה למצויינות. נדלה בתאריך 22/9/24.

(21) גשר לאקדמיה

(22) פרסום דרכי לאקדמיה באתר אורט

(23) Moona

מחסור בתשתיות – מחקרי עבר הצביעו על מחסור בתשתיות בבתי ספר, ביישובים ובבתי התלמידים (ברוך-קוברסקי ואחרים, 2022):

- תשתיות בבתי הספר – מחסור במעבדות, ציוד וספריות היוצר קושי בין השאר להגיע ללמידה חווייתית ולהתנסות אישית בחומר הנלמד (ברוך-קוברסקי ואחרים, שם). חוסרים אלו מעכבים פתיחת כיתות STEM בהיקף של 4-5 יח"ל (ליטמנוביץ ואחרים, 2023).

- תשתיות ביישוב – חיבור לא עקבי לחשמל ולאינטרנט, בעיקר ביישובים הבלתי מוסדרים וכן בעיית הסעות, בעיקר לאחר שעות הלימודים (בהן פועלות חלק ניכר מהתוכניות) (ברוך-קוברסקי ואחרים, שם).

- תשתיות בבית התלמיד – לתלמידים רבים אין חלל שקט המתאים ללמידה בביתם. כמו כן, לתלמידים רבים חסר ציוד חיוני כמו מחשב או תשתית אינטרנט (ברוך-קוברסקי ואחרים, שם).

צוות הוראה – במחקרים שונים דווח על **מחסור במורים** למתמטיקה, למקצועות מדעיים (ברגר-טיקוצ'ינסקי, 2023), לאנגלית ובמורים דוברי עברית שפת אם. בנוסף, נטען כי מורים רבים בבתי הספר הבדואים הוכשרו במכללות שרמתן האקדמית נמוכה וכתוצאה מכך **נפגעת איכות ההוראה** (זבלוצקי וריינגוורץ, 2023).

העדפה להעלאת שיעור הזכאות לבגרות על פני איכות התעודה – נטען כי לעיתים בתי הספר לא מאפשרים או לא מעודדים תלמידים לתגבר מקצועות מסוימים בשל אינטרס של בית הספר להרחיב את היקף הזכאות לבגרות על חשבון הרכב התעודה, על אף שהוא קריטי לעמידה בסטנדרטים של בגרות איכותית (ברוך-קוברסקי ואחרים, 2022; ברגר-טיקוצ'ינסקי, 2023). בעיה זו מוכרת בכל האוכלוסיות ונעוצה בכך שבעבר מערכת החינוך הציבה לעצמה יעדים להעלאת שיעור הזכאות לבגרות, ולאו דווקא בגרות איכותית ועל כך נמדדו בתי הספר (רימון ורומנוב, 2012). לאור היעדים, בתי הספר מעדיפים להפנות את התלמידים ללמוד מקצועות מסוימים, בהיקף נמוך יותר כדי להבטיח את הזכאות, גם כאשר התלמידים היו יכולים להצליח בבחינה בהיקף מורחב (ברגר-טיקוצ'ינסקי, שם). מהסקירה של התוכניות הרבות הקיימות לעידוד מקצועות STEM וכן לאור השינויים במדדים לתגמול לבתי הספר (ראה הערה 4), נראה כי קיימת מגמת שינוי ביחס של המערכת ובתי הספר לעניין זה.

חסמים הקשורים בגורמי הרקע החברתי ממנו מגיעים התלמידים הבדואים ומשפיעים על מידת הרצון שלהם להשתלב באקדמיה ובהתאם על המוטיבציה שלהם להשקיע בלימודים בתיכון. גורמים אלו כוללים:

מיעוט בדמויות לחיקוי – בחברה הבדואית תואר אקדמי אינו נפוץ: בשנת 2021 רק 4.9% מהגברים הבדואים ו-6.9% מהנשים הבדואיות היו בעלי תואר אקדמי (לעומת כ-13% וכ-18% בהתאמה מקרב כלל החברה הערבית) (הלמ"ס, 2023א). החברה הערבית בישראל מתאפיינת בניידות חינוכית נמוכה. כלומר, רוב הסטודנטים הערבים מגיעים ממשפחות משכילות. מעטים הם הסטודנטים הערבים שהינם דור ראשון במשפחתם שמשתלב בהשכלה גבוהה (תחאוכו ואחרים, 2023).

תפיסות חברתיות מסורתיות הרווחות בחברה הבדואית בנושא ההשכלה, מכתיבות כי תפקידן של נשים לטפל בילדים ובמשק הבית ואילו גברים מצופים לספק פרנסה מייד עם נישואיהם ולא "לבזבז" את זמנם בהכשרות או לימודים. תפיסות אלו מובילות לכך שנשים רבות לא פונות ללימודי המשך או שפונות לתחומים הנחשבים לגיטימיים חברתית, כגון חינוך, ושיעור גבוה של גברים מוצאים את עצמם בעבודות כפיים או עבודות לא מקצועיות שאינן דורשות הכשרה מקדימה (תירוש ואחרים, 2023).

גורמים אלו מביאים לכך לחוסר עניין בכניסה לאקדמיה ולכן גם **המודעות לחשיבותם של הישגים לימודיים בתיכון והמוטיבציה להשקעה בלימודים הינן נמוכות** (ברגר-טיקוצ'ינסקי ואחרים, 2023; תירוש ואחרים, 2023).

מנגד, מחקרים שבדקו את המאפיינים של צעירים בדואים אשר הצליחו להשתלב באקדמיה (ברוך קורברסקי, 2022) ושל תלמידי תיכון בדואים מצטיינים (ברגר-טיקוצ'ינסקי, 2023), מצאו כי המשותף להם היה מודעות מפותחת ללימודים אקדמיים ונכונות להשקיע מאמצים כדי להגיע להישגים כמו גם סביבה תומכת ומעורבות הורית גבוה.

אקלים בית ספרי – תלמידים בדואים מדווחים יותר מכל קבוצה אחרת באוכלוסייה על תחושות של חוסר מוגנות ומעורבות באירועי אלימות (וייסבלאי, 2017). נתון זה קשור לפילוגים בין שבטים ובין חמולות המשפיעים לשלילה על סביבת החינוך ומובילים אף לאלימות בבתי הספר. נמצא כי בבתי ספר בהם רוב התלמידים שייכים לשבט אחד, הישגיהם הלימודיים נמוכים יותר לעומת תלמידים בבתי ספר שאין בהם שבט דומיננטי (זבלוצקי וריינגוורץ, 2023).

נשירה – תופעת הנשירה בחברה הבדואית, במיוחד בקרב בנים ובכפרים הלא מוסדרים, הינה חמורה. עם הגורמים לנשירה נמנים פערים גדולים בלימודים, אקלים בית ספרי בעייתי, מקומה של המסורת בחייהם של התלמידים, תפיסות ערכיות הנוגעות למעמד החינוך, עוני בקנה מידה רחב וקשיים בנגישות למרחבים חינוכיים (ברוך-קוברסקי ואחרים, 2022).

פגיעה בטוהר הבחינות – אחוזי המחברות הפסולות ביישובים הבדואים נעים בין 1.5% ל-4.6%, לעומת ממוצע ארצי של 1%. אחוזי השקלול הדיפרנציאלי[24] בהם גבוהים גם כן ועומדים על 3.3%-15.8%, לעומת ממוצע ארצי של 0.9%. תופעה זו מערערת את אמינות תעודות הבגרות של בוגרי החינוך בחברה הבדואית וכן פוגעת במוטיבציה של התלמידים להשקיע בלימודים (אבו-סעד, 2023).

לסיכום, החסמים העומדים בפני מערכת החינוך בחברה הבדואית ותלמידיה הינם רבים וקשורים זה בזה. ייתכן כי חלק מהגורמים שצוינו לעיל תורמים ליצירת הפער בין ההשקעה הרבה מצד מערכת החינוך בהעלאת שיעור הזכאים לבגרות איכותית לבין התוצאות בפועל. כדי להציג תמונה רחבה של הפער הקיים, מחקר זה יבחן את תשומות בתי הספר והתוכניות התוספתיות הקיימות, לאור החסמים שתוארו ונוספים ככל שיעלו במחקר, כגון השוני בהגדרת המושג "בגרות איכותית" והמטרות, היעדים והפרקטיקות שהוגדרו להשגתו.

9. שאלת המחקר

מהם הגורמים (פיזיים, פדגוגיים, תוכניות וכו') ליצירת הפער בין התשומות המושקעות בבתי הספר ובתוכניות תוספתיות לבין זכאות לבגרות איכותית?

(24) השקלול הדיפרנציאלי (השק"ד) מופעל על שאלוני בגרות באירועי בחינה שבהם מזוהה פער חריג בין ממוצע ציוני הנבחנים בבית הספר, לבין ממוצע הציונים השנתיים של הנבחנים בבית הספר. איתור הפער החריג מתבסס על ניתוח סטטיסטי של תוצאות כל התלמידים שניגשו למבחן בכל המוסדות בארץ (אבו-סעד, 2023).

10. מתודולוגיה

לשם בחינת הגורמים המהווים חסם לזכאות לבגרות איכותית, המחקר הנוכחי עשה שימוש בפרדיגמה האיכותנית, המבקשת לבחון את הנושא מתוך נקודת מבטם של משתתפי המחקר.

10.1. התאמה תרבותית

כדי להבטיח את תקפות ומהימנות הנתונים, נעשתה התאמה תרבותית לחברה הבדואית על ידי אימוץ גישות מחקר איכותניות. על כן, המחקר מתבסס על הבנת נקודת המבט המקומית (גרוזברד, 2007א; 2007ב; 2008; 2013; Geertz, 2008). בנוסף, בניסיון לצמצם אתגרים הנובעים מפערי התרבות כמו חשדנות וקושי בשיתוף פעולה (תירוש ואחרים, 2023), הראיונות נעשו בעברית או ערבית לפי העדפת המשתתפים, וכן בתהליך איסוף הנתונים שולבו חוקרים בעלי נגישות לאוכלוסייה המקומית (Messerschmidt, 1981; Menzies, 2001; Galliher et al., 2012).

10.2. כלים

מחקר איכותני יכול לסייע בהבנת הגורמים המעכבים את העלאת שיעורי הזכאות לבגרות איכותית בקרב תלמידים בחברה הבדואית בנגב, על אף התשומות הרבות המושקעות בנושא זה על ידי משרד החינוך. המחקר מאפשר העמקה בגורמים אלו ובהתאם יציע אפשרויות לפעולה להתמודדות עם החסמים במטרה להגדיל את שיעור הזכאים לבגרות איכותית.

לשם כך, בוצעו ראיונות עומק עם מגוון אנשים הקשורים להיבטים שונים בסוגיית החסמים לבגרות איכותית בחברה הבדואית, כמו תלמידי תיכון בעבר ובהווה, אנשי חינוך והוראה בבתי הספר ובתוכניות תוספתיות העוסקים בנושא וכן אנשי מטה במשרד החינוך. ראיונות אלו מהווים מקור מידע מעמיק שסייע להנגיש את ההקשרים התרבותיים של המחקר וכן סיפק לחוקרים דרך להבין את עמדות הנחקרים (Glaser & Strauss, 2017). בקרב התלמידים, לאור המלצות ועדת ההיגוי, יצרנו קבוצות מיקוד ולא ראיונות אישיים.

התאוריה הקוגניטיבית גורסת כי הבנת התרבות והשפה של הנחקרים חיונית לצורך תיאור עולמם הפנימי, לכן ראיונות עומק הינם הכלי המתאים ביותר לבחינת העמדות והתפיסות בקרב החברה הבדואית (Charmaz & Thornberg, 2021). טרם ביצוע ראיונות העומק, נערכה סקירת ספרות מקיפה. המידע שנאסף שימש כבסיס לגיבוש השאלות והנושאים המרכזיים שיעמדו במוקד הריאיון. ראיון העומק מתנהל כדיאלוג אינטראקטיבי, בו החוקר והמשתתף מפתחים במשותף משמעויות לגבי תמות מסוימות. שלא כראיון מובנה, המתבסס על שאלות מתוכננות מראש, ראיון העומק מאופיין בגישה פתוחה, המאפשרת למשתתף במחקר להציג את הנרטיב שלו, עם התערבות מועטה מצד החוקר. בדרך זו יש כדי לעודד חשיפה של תובנות עמוקות ומורכבות (Cho, 2017). בחירה בכלי זה, תאפשר לחוקרים להתעמק בנושא הנחקר מתוך נקודת המבט של הנחקרים, ללא הגבלות של הנחות קודמות או תיאוריות של החוקרים.

10.3. משתתפים

לתעודת בגרות איכותית יש "**לקוחות**" – התלמידים וניתן לומר גם הוריהם. לעניין זה קיימת קבוצה נוספת של סטודנטים כיום שיכולים להצביע על עצמם כמי שצלחו את הדרך.

"**ספקי השירות**" – גורמים רבים המעורבים במערכת:

- **מורים ומנהלים**
- **תוכניות תוספתיות**
- **אנשי משרד החינוך (דרג מטה ודרגי שטח)**
- **מנהלי אגפי חינוך ברשויות מקומיות**

לבקשת מזמיני המחקר, יצרנו זרקור נפרד על התוכניות התוספתיות, במטרה להבין את תרומתן ולהציע הצעות פרקטיות למשרד החינוך בנוגע אליהן.

ראיונות העומק כללו 28 אנשים מרשויות שונות בחברה הבדואית בנגב, מתוכם 13 נשים ו-15 גברים.
4 משתתפים היו מרהט, 4 נוספים ממועצות אזוריות והיתר ממועצה מקומית או שמקום מגוריהם אינו רלוונטי (כגון אנשי מטה, רכזים אזוריים ומנהלי תוכניות תוספתיות).

המשתתפים כללו: תלמידי תיכון, סטודנטים והורים מהחברה הבדואית, מורים ומנהלים בבתי הספר בחברה הבדואית, מפעילים של תוכניות תוספתיות העוסקות בנושא, מנהלי אגפי חינוך ורווחה ברשויות המקומיות ואנשי מטה במשרד החינוך. מספר המשתתפים לא הוגבל מראש אלא נעצר לאחר שנוצרה רוויה, ומשתתפים נוספים חזרו על תמות שכבר הושמעו.

מחקר איכותני בכלל וכן מחקרנו זה אינם מספקים דגימה הסתברותית. בחירה זו נעשתה על מנת לקבל תמונה רחבה ומלאה ככל הניתן על הנושא הנחקר ממגוון נקודות מבט של נחקרים הרלוונטיים לתחום המחקר (Herzog, 2017). ניתוח התמות שיעלו בראיונות, סייע במיפוי של עמדות ומדדים רלוונטיים (שקדי, 2014) שאפשרו הסתכלות מקיפה על החסמים והפתרונות המומלצים להעלאת שיעור הזכאים לבגרות איכותית.

10.4. הליך

עם פתיחת הריאיון, הנחקרים קיבלו הסבר כללי על המחקר ואופן ביצוע הריאיון, כולל התייחסות למחויבות לשמירה על חיסיון של פרטיהם האישיים ושימוש בנאמר בראיון לצורך המחקר בלבד. הראיונות הוקלטו ותומללו, כמקובל בראיונות ותצפיות (Hornberger, 2020). לאחר מכן נערך ניתוח נתונים לפי תמות (Thematic analysis), לתיאורים שהציגו הנחקרים ומשקפים את תחושותיהם, מחשבותיהם ועמדותיהם. בניתוח התוכן אותרו קווי דמיון בין התיאורים השונים של הנחקרים ובוצע מיון של ההיגדים לקבוצות תחת כותרות המבחינות בין התמות (Brannen, 2017).
במחקר מובאים ציטוטים מראיונות העומק המוצגים בעילום שם וללא מידע מזהה, כדי לשמור על אנונימיות המרואיינים.

10.5. מגבלות המחקר

מחקר איכותני מטבעו מציע הסתכלות סובייקטיבית על תופעות חברתיות ועל כן תוקף המחקר הוא אחד מחולשותיו המרכזיות. נוכחות החוקר כצופה בשדה המחקר ושיטות התיעוד הישירות הן המאפיין המובהק ביותר של המחקר האיכותני ובכך עוצמתו, אך גם מקור לחולשה פוטנציאלית בתוקף הפנימי (קסן וקרומר-נבו, 2010). הימצאות החוקר באתר המחקר לאורך זמן ואיסוף נתונים מתמשך מאפשרים ניתוח השוואתי. תהליך זה מסייע בזיקוק ואימות ההלימה בין הקטגוריות התיאורטיות לבין המציאות הנחווית של המשתתפים. הריאיון, כמקור מידע מרכזי, מנוסח באופן המשקף את השפה והמושגים של המשתתפים. לעומת זאת, התוקף החיצוני מתייחס למידת הישימות של המבנים התיאורטיים והנחות המחקר בהקשרים ובנסיבות אחרות (צבר בן יהושע, 2016). המחקר האיכותני מבקש לתאר את המציאות בזמן ובמקום מסוימים, ללא ניסיון להכליל, כדי שמסקנות המחקר יציגו תובנות רחבות של התופעה ויהוו בסיס לבדיקת הכללות במחקרים עתידיים (לביא-אג'אי וטובין, 2021).

11. ממצאים

11.1 תמות מרכזיות – תלמידים

ממצאים מקבוצות המיקוד של התלמידים

להלן מובאים עיקר התובנות שעלו מקבוצת המיקוד של התלמידים.

השכלה והכנסה: רוב מוחלט של התלמידים מצדד בקשר שבין לימודים אקדמיים לבין תעסוקה ופרנסה טובה. רק מיעוט מעריך שניתן לחיות טוב גם ללא השכלה אקדמית.

גורמים מניעים - התלמידים חזרו שוב ושוב על הטיעון שכאשר יש למישהו אופק עתידי מקצועי הדורש השכלה אקדמית, הדבר יניע אותו להשקעה בלימודים והשגת ציונים גבוהים מאשר מי שלא גיבש לו אופק כזה.

גורמים מעכבים - חוסר מודעות מצד התלמידים עצמם לחשיבות של תעודה כזו; לחץ חברתי על בנות שלא לצאת ללימודים גבוהים; טענות כנגד עולם התעסוקה הדורש תנאי של תעודת בגרות מצוינת-תסכול מראש המונע מאמץ. וכעולה מהנושא הקודם: חוסר יצירת אופק עתידי מקצועי.

שינויים נדרשים לשם השגת תעודת בגרות איכותית

מצד בתי הספר – לדעת התלמידים אין צורך בשינוי כלשהו בבתי הספר שעושים עבודתם נאמנה כדי שהתלמידים יזכו בתעודת בגרות מצוינת.

מצד החברה הבדואית – רוב המשתתפים, ובעיקר הבנות, מאשימים את החברה הבדואית שאינה תומכת, ואף מונעת מבנות לצאת ללימודים אקדמיים.

תוכניות תוספתיות - נמצאה תמימות דעים רבה מאוד בנוגע לסיוע, לעידוד ולתוצאות שמביאות תוכניות אלו ביחס לתעודת בגרות מצוינת, אם כי לא כל המשתתפים התייחסו לעניין זה.

דוגמא אישית - בקרב מי שהתייחס לנושא, נטען שלכל תלמיד יש מישהו המהווה עבורו דוגמה אישית לחיקוי ורצון להידמות לו. לאלו שלא התייחסו לנושא כנראה ולא קיימת דמות כזו.

הורים - מרבית התלמידים טוענים שההורים מודעים לחשיבות שיש לתעודת בגרות איכותית. עם זאת, חלק מסוים מהתלמידים ציינו שלהורים לא רק שאין מודעות לנושא, אלא שהם גם חסרים ידע רלוונטי.

מורים - רוב מוחלט של התלמידים ציין שהמורים שלהם משקיעים מאמצים רבים להביא להצלחת התלמידים בהשגת תעודת בגרות איכותית.

מה מסייע? תשובות התלמידים לא היו אחידות בנוגע לשאלה. חלקם ציינו שאיכות המורים היא המשתנה החשוב ביותר כי בזכותה תעלה גם המוטיבציה של התלמידים. אחרים ציינו שהמוטיבציה היא היא הבסיס להצלחה, ואילו איכות המורים חשובה, אך לא היא שתביא להשגת המטרה.

סיכום

לדעת התלמידים גורם הנעה להשכלה גבוהה נובע מקיומו של אופק מקצועי-תעסוקתי עתידי המחייב לימודים גבוהים. אלה, בתורם דורשים תעודת בגרות איכותית. גורמים מסייעים נוספים הם: תוכניות תוספתיות, מודעות הורים, איכות

מורים טובה וקיומה של דוגמה אישית לחיקוי עבור התלמידים. בתמונת ראי, גורמים מעכבים נובעים מחוסר פיתוח אופק תעסוקתי-מקצועי עתידי, או שאופק זה לא מערב השכלה גבוהה. כמו כן, תסכול וייאוש מיכולת להשגת תעודת בגרות איכותית, חוסר במודעות וידע של הורים ומגבלות של החברה הבדואית על השכלה גבוהה אצל בנות- כל אלה מהווים חסמים משמעותיים עבור התלמידים.

11.2 תמות מרכזיות – סטודנטים

תרומת לימודים אקדמיים לחברה הבדואית

"תרומת האקדמיה היא דלת אל האופק, פיתוח היחיד והזדמנויות. אבל, מעבר ליחיד, כל חברה צריכה להיות משכילה כדי להתפתח. בתחום התעסוקה אני לא רואה שינוי ואז כשהם בלי עבודה הם משפיעים על אחרים לא ללכת ללמוד [הכוונה היא לאלו שלמדו מקצוע ולא השתלבו בשוק התעסוקה]".

"בטח שלימודים אקדמיים ישפרו. ככל שנחשפים למידע, רואים מה קורה בעולם יש לנו שאיפה להגיע לשם. מי שלומד ונשאר פה משפר את החברה הבדואית".

חסמים להשגת תעודת בגרות איכותית: חוסר חשיפה לדרישות האקדמיה ומחסור בכוח אדם איכותי ותשתיות

"מחסור בתשתיות חינוכיות, בהסעות, בתשתיות. בכלל, תקציב מערכת החינוך הבדואית נמוך ואז אין יכולת לתת לתלמידים תנאים הולמים ללמידה, מחסור במחשבים ובטכנולוגיה, היעדר ספרייה עדכנית, מחסור במורים מיומנים ולא בפרוטקציות. המינויים לתפקידים במערכת החינוך הם פוליטיים וחבריים ולא מקצועיים, רמת ההכשרה של המורים שואפת לאפס ואין פיקוח חיצוני על ההכשרה והמינויים. יש חסמים לשוניים. הפיקוח ההורי לא עקבי וההורים לא מספיק בקשר עם בית הספר".

"חוסר החשיפה למידע בקשר לאקדמיה. אחרי התיכון שיפרתי את המתמטיקה כדי להיכנס לאקדמיה, לא ידעתי קודם שזה נדרש, זה תפקיד המורים וההנהלה ליידע. רק לחלק מהמגמות הייתה חשיפה לאקדמיה".

הנעה להשגת תעודת בגרות איכותית: דור הורים אקדמאי וחלומות של הילדים

"השפה בתוך הבית. אם ההורים משכילים הם ירצו שבנם יהיה משכיל, שילך בעקבותיהם".

"עצם ההתקדמות והתוצאות מניעות עוד ולרצות להשיג יותר מרק תעודת בגרות".

שינויים נדרשים בחברה הבדואית ובבית הספר: חיבור ופתיחת אופקים מעבר לחברה הבדואית

"לחבר בין האוכלוסייה הבדואית לאוכלוסיות אחרות ע"י פעילות משותפת בתוך בתי הספר, חשיפה ותוכניות".

"צריך לשפר את הטכנולוגיה ולהפוך אותה לזמינה לכל תלמיד. צריך לעניין את התלמיד באקטואליה, מה קורה מחוץ לחברה הבדואית, לחבר אותם לחברה הישראלית".

תוכניות תוספתיות

"הייתי בתוכנית פרטית והיא הניעה אותי ללמוד עברית, לעבוד על האישיות שלנו".

מודל לחיקוי

"אני מכינה את אחותי הקטנה, אני המודל שלה. יש מספיק דמויות אבל אין חשיפה אליהם."

"זה חשוב כי תלמידים רואים בדמות מודל ומופת לחיקוי. אם רוצים ללכת בדרך ההשכלה אז כן מצליחים"

חינוך להצטיינות

"הבית משחק תפקיד גדול בעתיד של התלמיד. אם ההורים מעודדים והאחים הגדולים למדו זה עושה סביבה של חיקוי ורצון להתפתח. הבית הוא הגורם הבסיסי. הבעיה שלהורים אין תמיד את החשיפה לכך".

"חלק מהמנהלים מתרברבים במספרים ולא באיכות. צריך חיבור בין הורים, מורים והתלמיד. להטמיע בתלמיד שהוא צריך ליזום, להתעניין, שיראו בלמידה תחביב".

הגורם החשוב ביותר להשגת תעודת בגרות איכותית

"הגברת המוטיבציה אצל התלמיד הכי חשובה, הבעיה שיש עדיין חסמים חברתיים כלפי בנות".

"מוטיבציה מאד חשובה אבל גם איכות המורים. אם יש מורה שמעודד זה חשוב והקשר האישי בינו לבין התלמיד והדרך המעניינת שבה הוא מלמד".

סיכום

לדעת הסטודנטים יש חשיבות רבה הן ליחיד והן לחברה הבדואית בהשכלה גבוהה. ומכאן החשיבות של השגת תעודת בגרות איכותית. המשתתפים מציינים מספר חסמים משמעותיים בהשגת מטרה זו: חוסר משמעותי בכל סוגי התשתיות, תקציב חינוך נמוך בחברה הבדואית, חוסר השכלה של הורים, חוסר חשיפה לדמויות לחיקוי ומינוי מורים ומנהלים לא מקצועיים. גם הסטודנטים מציינים את החסמים האופייניים לחברה הבדואית ברמת המשפחה אך גם ברמת החברה, שאיננה מעוניינת בהשכלה גבוהה לבנות.

11.3 תמות מרכזיות – הורים

תרומת לימודים אקדמאיים לתעסוקה ולחברה הבדואית: קיימת הסכמה של משתתפי המחקר שלהשכלה תפקיד חשוב בשינוי כלכלי וחברתי כמו גם תעסוקתי.

"השכלה פותחת אופקים, מקומות חדשים ותחומי תעסוקה שונים. הדבר מוכח והאקדמיה היא המפתח".

"ככל שיש יותר משכילים ויותר מודעות להשכלה זה יקדם את המצב הכלכלי".

"לימודים אקדמיים זה דבר טוב אני רואה את הבן שלי לומד ואני מבסוט, והילדים שלו ילמדו ויצליחו. הכל יהיה בסדר. אדם לומד יש לו שכל והוא יסתכל דרך השכל שלו וילך בדרך אחרת".

מה מניע ומסייע לתלמידים מסוימים להשגת תעודת בגרות איכותית: הורים דואגים זה הבסיס

"התמדה, סיוע בבית ספר, תוכניות התערבות יכולים לעזור כי מערכת החינוך עצמה לא טובה".

"מה שמסייע זה קודם כל תמיכה מההורים. דיאלוג בין הילדים להורים שידריכו אותם, יתנו להם טיפים לחיים. קודם כל זה ההורים".

"יש הורים שדואגים לילדים שלהם, עושים ביקורים בבית הספר, יושבים עם המחנך, יושבים עם המנהל ורואים איפה הילד שלו לא בסדר. צריך להצליח, שיוציא בגרות. יש הורים שאומרים שיוציא בגרות אבל לא דואגים לילד שלהם, וחשוב לדבר גם עם המחנך ולדעת מה מצב הילד".

מה מונע מתלמידים בחברה הבדואית השגה של תעודת בגרות איכותית

"הכספים והתוכניות לא מושקעים נכון. כולן גלובליות ולא ספציפיות. צריך למקד אותם לפי צרכים, לאבחן לעומק את הצרכים ולתת להם מענים ספציפיים. בנוסף, יש כוח אדם לא מספיק מיומן, לא מספיק טוב והאנשים הטובים לא במערכת החינוך".

"יש תלמידים שלא מעניין אותם השכלה, ואז הם בוחרים בעבודה - מצב כלכלי. רמת החינוך ורמת ההישגים של התלמידים לא עוזרים לתלמידים ללכת להשכלה גבוהה. הילדים לא חושבים על העתיד אז אין להם הסתכלות קדימה וגם יש השפעה מצד חברים. החברים לא מעודדים להצליח בלימודים. הוא חושב על עבודה ומה יעשה בכסף וזה נותן לו מוטיבציה לעבוד ולא ללמוד".

"יש מורים על הפנים, יש מורים שלא מעניין אותם התלמידים, הם לא משתפים את ההורים. אבל יש גם הורים לא טובים שהמורה מדבר עם האבא ומסביר מה לא טוב אצל הילד וצריך לשנות והאבא תוקף אותו במקום לנשק אותו. יש גם מנהלים רבים מצוינים והמנהל דואג לילדים כאילו היו שלו, אבל יש מנהלים לא טובים, לא מסכימים לדבר עם הורים שפונים. מנהל צריך לקחת את האבא לשיחה, להסביר לו ולילד מה המצב. מעניש במקום להסביר".

"יש ילדים שלא רוצים בית ספר. כמה שתרוץ אחריו, תיישר אותו, אז לא הכל באשמת המורים".

שינוי נדרש בחברה הבדואית ובביה"ס לשם השגת תעודת בגרות איכותית

ההורים בחרו להתייחס לבית הספר ונתנו פחות דגש על שינוי בחברה הבדואית.

"המערכת צריכה להיות אטרקטיבית לכח אדם טוב. זו מערכת כמעט יחידה לתעסוקה במגזר ומביאה גם אנשים לא טובים. צריך לשפר תוכניות ולמקד אותן. צריך לעשות השתלמויות למורים ועבודה בצוותים על התוכניות. צריך שתוכניות התערבות יתאימו לצרכים, שיפור דרכי ואמצעי הוראה".

"צריך להזמין הורים, לשבת איתם. אנשי מקצוע שיגדילו לילדים מודעות לעולם מעבר למגזר. המחנך צריך להיות קשוח יותר עם הילדים".

"חשוב לעשות ביקורי פתע בבית הספר".

תוכניות תוספתיות: התאמת תוכנית לתלמיד ולצרכיו

"התוכנית נותנת הרבה ערך מוסף, תמיכה וסיוע. הם עושים את זה טוב, ממקדים את הילד, בוחרים ילדים בקפידה ומסייעים להם. אפשר למיין גם תלמידים פחות טובים ולקדם אותם ברמה. אי אפשר לתת תוכנית אחת לכולם, אלא צריך להתאים את התוכנית לילד ולצרכים שלו. הטובים יצליחו בכל מקרה והאוניברסיטה תנגיש להם לימודים. אבל החלשים יישארו מאחור ויגיעו לפשע".

מודל לחיקוי

"בתי הספר מזמינים וחושפים בפני תלמידים אנשים שהצליחו, אבל להגיד שזה לבד משפיע? שזה ערבות להצלחה? לא. זה יכול לתת השראה לילד, למורה, לבית הספר לפעול טוב יותר, אבל צריך לתת לילד ארגז כלים לסייע לו".

"כן זה מסייע. אני תמיד אומרת לילד תראה את אח שלך, הוא רופא וכולם מכבדים אותו והוא חי ברמה טובה. כמו שאני אומרת לו צריך להכניס את זה גם לבית הספר".

"אם יש אח גדול שלומד כל האחים שלו ילמדו, גם אם זה בן דוד או חבר שלומד הילד רוצה להיות כמוהו".

חינוך להצטיינות ולהשגת תעודת בגרות איכותית כערך: המסר הזה לא עובר כערך בחברה הבדואית ולא במשפחה

"המסר לא מופנם מספיק כי האוכלוסייה חלשה והרוב לא הולך לאקדמיה ולא למצוינות".

"המסר לא עובר ברמה הנכונה".

"אם הורים יגידו לילדיהם ללמוד הם ילמדו, אבל שליש מההורים לא עושה את זה".

הגורם החשוב ביותר להשגת תעודת בגרות איכותית

אין הסכמה בין המרואיינים, חלקם מדברים על איכות המורים ואילו חלקם מדגישים את חשיבות ההורים.

"כוח אדם טוב ע"י הפיכת ההוראה לפרופסיה יוקרתית, לעבוד על המוטיבציה של המורים ולהעביר להם הכשרות וסדנאות להעלאת המוטיבציה כי הם שחוקים וכבולים למערכת, להגביר את המוטיבציה של ההורים והילדים, לגרום להם לחלום, אידיאל, מודל לחיקוי, להדגיש יותר את המוצלחים, התקשורת מדגישה את השלילי ולא מראה את הטוב וההישגיות שכן קיימת בחברה".

"מורה טוב יכול לסייע גם לתלמיד וגם להורה שמבין פחות"

"מספר אחד בגורמים הוא ההורים, אם הוא קיבל אור ירוק מהבית לעשות משהו הוא לא שואל אף אחד בבית הספר מה לעשות".

סיכום

לדעת ההורים, להשכלה תפקיד חשוב בשינוי תעסוקתי-כלכלי וחברתי. לדידם, הורים שדואגים לילדיהם, עוקבים אחריהם בבית הספר ונפגשים עם הצוות יובילו לשינוי הרצוי. כמו כן, ההורים חושפים את ילדיהם לדמויות לחיקוי כמו אח גדול. מנגד, יש הורים שלא מדריכים ולא חושפים את ילדיהם למחשבה על העתיד ו/או שהילדים לא מוכנים לשמוע על לימודים כלל. לצד אחריות ההורים, ההורים מזהים בעיות משמעותיות בבית הספר ובצוות ההוראה. הדברים נוגעים בחוסר כוח אדם מיומן ואיכותי, או במורים ששחוקים וחסרי מוטיבציה.

11.4 תמות מרכזיות – צוות הוראה ומשרד החינוך

הגדרה של תעודת בגרות איכותית

הגדרה אחת היא לפי היקף יחידות הלימוד:

"משרד החינוך מגדיר זאת כ-5 יחידות אנגלית, 5 שפת אם ו-5 מתמטיקה".

"תלמיד שיש לו 5 יחידות מתמטיקה, אנגלית, כימיה, שפת אם".

"משרד החינוך קבע חמש, חמש, חמש".

"זה תעודה כשהתלמיד משיג ציונים גבוהים וזה אומר שהוא קלט את החומר כראוי".

"אלה ציונים מוגברים בציונים גבוהים".

"ציון עובר אבל במקצועות מוגברים".

הגדרה שנייה מתמקדת ביכולת השתלבות באקדמיה:

"התלמיד יוכל להשתלב באקדמיה בלי צורך בהשלמות".

מניעים וסיוע להשגת תעודת בגרות איכותית

"מורים איכותיים, הורים משכילים ושיעורים פרטיים או תגבור בבית הספר, תוכניות חומש מסייעות למתן תגבורים מותאמים לתלמיד. הורים משכילים או הורים בעלי מודעות מעודדים את הילדים".

"מורים צריכים לדחוף תלמידים למקצועות מוגברים ולא ללכת על בטוח ובינוני. תלמידים צריכים לדעת שבגרות איכותית נדרשת לכניסה לאקדמיה. זה לא כסף אלא קשר ועידוד בין מנהלים ומורים לתלמידים".

"המודעות מההתחלה לדרישות קבלה לאקדמיה בהתאם לתחום שאתה רוצה ללמוד גורמת לתלמידים להשקיע יותר, כדי לקדם מצוינות אנחנו מחלקים תעודת הצטיינות כל חודש וחושפים את המצטיינים בפני כל התלמידים".

"תלמיד צריך שתהיה לו מחויבות ללימודים וזו בחירה שלו. כמו כן, בית ספר שנוקט בשיטות לימוד חדשניות ודוגל במצוינות מעודד תלמידים למצוינות, והיכולת של תלמיד לחזור לבית עם שקט ואווירה נעימה וללמוד. בית הספר מסייע באמצעות תגבורים".

"הסביבה המשפחתית והכוונת הילד להצטיינות חשובה מאוד. גם תנאי תשתיות טובים ובית בטוח מאפשרים לילד להתמקד בלימודים".
"גורם חשוב אחד זו המשפחה והדוגמה האישית שהיא נותנת לילד. הילד רוצה לחקות את הדמויות המצליחות. ואותו הדבר קורה בבית הספר כשמנהלים ומורים הופכים לדמויות מעוררות השראה ורצון לחיקוי ונותנים עידוד".

חסמים להשגת תעודת בגרות איכותית

"איכות המורים ירודה והם עוזבים לאחר תקופה, או שיש מורים שבוחרים בהוראה כברירת מחדל. גם היעדר תשתיות פוגע ביכולת התלמידים: הסעות, תשתיות טכנולוגיות".
"איכות ירודה של מורים, צפיפות בכיתות, הסעות שמונעות הגעה לתגבורים. חלק מגיעים עם פערים ומעדיפים ללמוד משהו שלא דורש בגרות איכותית. התלמידים חסרי אופק. חסרה להם השפה העברית והיכולת ללימודים גבוהים".
"נושא הקושי בתגבורים בגלל הסעות חוזר על עצמו כמו גם נושא התשתיות".
"אבל גם אם נפתור הכל ילדים לא אוהבים לבוא לביה"ס".
"מורים חסרי עברית ברמה גבוהה. גם תלמידים גם מורים ומנהלים וגם הורים מעדיפים ללכת על בטוח ולא לעודד ל-5 יחידות. יש בעיות חברתיות למשל שבנות שעבדו קשה פתאום מתחתנות, או בגלל סכסוכים התלמיד עובר פתאום מגורים או לא במצב רגוע ללמוד".

שינויים נדרשים בחברה ובמערכת החינוך

"השבטיות יוצרת כפיפות של מנהל לשבט ולא לאיכות. יש לנייד מנהלים בין בתי ספר וזה יעודד תחרותיות ביניהם. במקום התערבות מורים צריך מעורבות הורים. להפגיש אותם עם מרצים ולגרום להם להבין את התיכון והשלכותיו על החיים של הילד שלהם. משרד החינוך קשור לפוליטיקה ונכנסות ליישוב רשתות חינוך שזכו במכרז של ראש רשות אבל התלמיד הבדואי לא מעניין אותם".
"חשוב ליצור עתודה של מורים איכותיים מתוך החברה הבדואית על ידי שליחתם לאוניברסיטה, מימון לימודיהם בתנאי שיילמדו אח"כ במערכת. לייצר מנטליות אצל תלמידים והורים ללמוד מקצועות יוקרתיים מלבד חינוך ורפואה ולכוון את התלמיד מראש".
"צריך שמורי המורים יהיו מוכשרים מאוד, לעודד יותר מורים ללמוד בעברית בישראל ולהצמיח מורים ברמה המקומית תוך העלאת תנאי המורים ושכרם".
"איכות מורים, תשתיות, שיטות למידה חדשניות, יצירת מוטיבציה אצל תלמידים".
"להגביר את מעורבות ההורים, להכניס תוכניות תוספתיות וגיוס הורים ותלמידים לתוכניות אלה".
"איכות ההוראה צריכה לעלות, לראות את הילדים בהוראה דיפרנציאלית, להכניס את הטכנולוגיה, ליצור למידה מעניינת ורלוונטית, להכניס תומכי ועוזרי הוראה ולבדוק את ניצול המשאבים, ליצור יותר קשרים בין מערכת החינוך לשלטון המקומי, צריך יותר תקנים במטה ובפיקוח המחוזי, להצמיח מנהיגות חינוכית בדואית. הפיכת בתי הספר לעוגן של הקהילה".
"שבירת מחסום השפה האנגלית על ידי הבאת מורים מחו"ל בקיץ, שבירת מחסום העברית על ידי שליחת מצטיינים לקמפוס תל אביב. פיתוח הצד הרגשי-חברתי, עבודה בצוות, חשיבה יצירתית ומחוץ לקופסה".
"דגש על היום שאחרי סיום י"ב".
"אנחנו מכשירים מורים ומנהלים למצוינות ומעודדים את התלמידים לבגרות איכותית. אנחנו מפגישים מנהלים עם מוסדות בבאר שבע של רפואה, אוניברסיטה והייטק תוך ביקור ברובע החדשנות ורוצים להכניס הייטק לחברה הבדואית".
"המטרה היא לא תעודת בגרות וזכאות גבוהה, אלא לראות את הילדים ולמצוא מענה מותאם לכל אחד. לדבר איתם תעסוקה ביום של אחרי, טכנולוגיה ותעשייה וחיבור לחברה הישראלית".
"צריך ליצור תוכניות ומענים ייחודיים לכל יישוב".

דמויות לחיקוי

"חשוב להציג את המצליחים כמודל לחיקוי, נראה לתושבים שאנחנו מוקירים תלמידים מצטיינים".
"היו לנו סדנאות או הרצאות של השראה של אנשים שהגיעו מקשיים והצטיינו, כך שהילדים לומדים שזה קושי ולא מחסום. אנשים שהצליחו בתנאים הרבה יותר קשים ממה שיש לכם. הבאנו בחור נכה לגמרי שהוא פיזיקאי מצליח. אנשים שלא היה להם חשמל ומים בבית, ההורים לא היו משכילים אבל הם הצליחו להצטיין".
"הבאנו רופא בדואי ראשון, הפרופסור הבדואי הראשון, שופט מחוזי. זה מעורר דברים רבים אצל התלמדים".
"יש הרבה מודלים לחיקוי בחברה הבדואית: כאלה שצמחו מתוך הקושי. זה גורם לתלמידים לשנות תפיסה, והם שומעים על ההכנסה הגבוהה וזה עושה להם מוטיבציה".

חינוך למצוינות

"מצוינות כערך יכולה להתבטא לא רק בציונים".
"יש היום הורים צעירים שמעודדים למצוינות ומגיעים לביה"ס כשצריך. מנגד, יש הורים בלי מודעות שישמחו על תעודת בגרות בכלל. יותר מעורבות של הורים יכולה להביא למצוינות".
"יש חינוך למצוינות שמקבלים בבית, אבל צריך גם ביטוי לכך בחוץ, כשהרשות המקומית פועלת מול בתי הספר לקדם מצוינות כערך".
"מבחינה תרבותית יש משפחות שלא רוצות שהבנות שלהן ילמדו רפואה או עריכת דין, או שבט מסורתי שבעיניו לימודים עד כיתה ח' מספיקים, אז אנחנו רחוקים מראיית מצוינות כערך חברתי".

רמת ההכשרה של מורים

"יש ירידה באיכות המורים בגלל ריבוי המכללות, ויש עיגול פינות כדי לשרוד כלכלית".
"השיבוצים של מורים במגזר לא נעשים על רקע מקצועי אלא חמולתי".
"אי אפשר לדרוש ממנהל בגרות איכותית אם הוא לא יכול לבחור את המורים".
"אנחנו רוצים מורה שילַמֵד מה שמופיע לו בתעודת הוראה".
"הלמידה מאוד מסורתית עדיין והמורים לא יודעים להעביר אינטליגנציה רגשית".

הגורם המרכזי שיסייע בהשגת תעודת בגרות איכותית

"מורים איכותיים זה העיקר, אבל גם אנשים איכותיים שידעו לחבר את התלמידים לתעשייה, להייטק, לחברה היהודית".
"איכות המורים היא החשובה ביותר, כי כדי לנצח בקרב אתה צריך חיילים טובים ומיומנים שאתה בוחר".
"המורה האיכותי הוא עמוד השדרה של מוטיבציה וחינוך למצוינות".
"אם אביא מורים טובים הם ידעו להגביר את המוטיבציה אצל הילדים. זה מתחיל ונופל אצל המורה. מורה טוב הוא מורה לחיים. איכות המורים היא המפתח לכל".
"מוטיבציה היא דבר חשוב מאוד אבל אסור שתהיה תלויה במבחנים".

סיכום

המשתתפים רואים כמה גורמים כמרכזיים ביצירת הנעה וסיוע להשגת בגרות איכותית: מורים איכותיים, הורים משכילים ושיעורים פרטיים או תוכניות תוספתיות. זאת אומרת, שהצוותים עצמם מבינים שללא תגבור בדרך זו או אחרת, הסיכוי של התלמידים להגיע למצוינות נמוך. אולם בקרב ההורים יש חלוקה של כאלה המודעים לחשיבות תעודת בגרות איכותית, בעוד שאחרים, הלא משכילים, חסרי מודעות לכך. העידוד למצוינות צריך לבוא במקביל מכמה גורמים: מנהלים, מורים והורים כאשר התלמיד נחשף מראש לדרישות הקבלה לאקדמיה.
אולם, המציאות הקיימת איננה מאפשרת או מעודדת מצוינות מכמה סיבות: איכות המורים נמוכה, מורים אינם נשארים לאורך זמן במערכת או שהם רואים בפרופסיה זו ברירת מחדל. מחסור בתשתיות כמו היעדר נסיעות מוסדרות פוגם בהגעה לתוכניות תגבור והתלמידים עצמם לעתים חסרי אופק עתידי.

חמור מכך היא הטענה שהתלמידים, המורים והמנהלים מעדיפים "ללכת על בטוח" כך שהתלמיד ישיג תעודת בגרות בינונית בלבד שלא תאפשר לו כניסה לאקדמיה. במלים אחרות, מנהלים כמו הרשויות מעדיפים להראות כמויות על פני איכויות.

11.5 תמות מרכזיות – מנהלי תוכניות תוספתיות

הגדרת תעודת בגרות איכותית: המרואיינים מגדירים תעודה כזו לפי הגדרת משרד החינוך של מקצועות מוגברים ל-5 יחידות: מתמטיקה, אנגלית וכו', או כתעודה מאפשרת כניסה לאקדמיה.

"תעודת בגרות המאפשרת להתקבל לאוניברסיטה למקצוע שהתלמיד בחר".

"5 אנגלית, 5 מתמטיקה ועוד מקצוע מוגבר בממוצע של 90".

"5 אנגלית, 5 מתמטיקה, 5 מדע ו-5 טכנולוגיה".

גורמים מסייעים בהשגת תעודת בגרות איכותית: תמונת עתיד ברמת המשפחה ומעטפת משמעותית בבית הספר כתלמידים ייחודיים/נבחרת.

"למידה רציפה ומשמעותית תוך ליווי של צוות מלווה מוכשר, ללא התמקדות בתעודה אלא בלמידה".

"ככל שהמעטפת המשפחתית איכותית יותר היא תגרום לילדיה להביט קדימה לאן הם רוצים להגיע".

"האווירה הבית ספרית, תחושת ייחודיות בבית הספר, נבחרת, מודל לחיקוי לאחרים, ירצו להשקיע בהם, לדבר איתם ולהעלות להם את המוטיבציה, להבין את הקשיים שלהם ולשתף את ההורים במה שילדיהם לומדים".

חסמים לקבלת תעודת בגרות מצוינת

<u>ברמה האישית- משפחתית:</u> חוסר תמונת עתיד של הצלחות וחוסר אמון בעצמי, גם בגלל חוסר הנחיה ראויה מצד ההורים.

<u>ברמת בית הספר:</u> רמה נמוכה של מורים עם שיטות למידה מיושנות.

"תפיסה עצמית נמוכה, תפיסת מסוגלות נמוכה, חוסר דמויות לחיקוי, חוסר תפיסת עתיד חזקה, מורים עם שיטות הוראה מיושנות, קיום הוראה ולא למידה, מורים ברמה נמוכה".

"בניית תמונת עתיד מסולפת ללא כל הנחיה במשפחה".

שינויים נדרשים

"לשנות את תפיסת ההורים, בית הספר והתלמידים ולהפנות לכיוון של טכנולוגיה, הייטק ועוד ולא רפואה. בעולם אין מקום לבינוניים ותלמיד צריך להתאמץ. צריך מורים ומנהלים עם הסתכלות חדשנית, להזרים דם חדש למערכת".

"צריך להתחיל לתגמל לפי איכות תעודת הבגרות ולא אחוז הזכאים".

"להביא למערכת מורים איכותיים ולא מינויים שבטיים".

מודל לחיקוי

"חשוב לחשוף תלמידים לאנשים מהמגזר שהגיעו רחוק או להזמין אותם או לבקר אותם במקום העבודה. להראות להם שמי שלמד 5 מתמטיקה סיכוייו טובים פי כמה להגיע רחוק".

"חשוב לעשות את החשיפה בצורה מותאמת ותהליכית. לא להביא מישהו שיספר את הסיפור שלו וזהו. צריך תהליך בו סטודנטים מלווים את התלמיד גם בלימודים וגם רגשית".

"אני מביאה פרופסורים, הם לומדים מה זה להיות סטודנט ועושה להם מוטיבציה ונוסך בהם ביטחון שזה אפשרי".

חינוך למצוינות כערך

"למשפחה יש השפעה חיובית וההורים, שיש להם מודעות וראייה לעתיד, יחנכו לכיוון הזה. אך יש הורים חסרי מודעות שלא יחנכו לכך. לצערי, הסביבה לא תעשה את זה".

"אם המשפחה מאמינה בהשכלה ההורים יעשו הכל שהילד יצליח. אבל זה מיעוט. הרוב נגד השכלה אקדמית ומעדיפים עסק עצמאי, והעשירים הבדואים אינם מההייטק".
"התפיסה של מצוינות צריכה להתחיל כבר מוקדם".

כמה צעירים בוגרים עם תעודת בגרות איכותית מסיימים אקדמיה בארץ

"כ-90% רוב, הבעיה שחלק צריכים לעבוד לפני שיוכלו לממן לימודים, וללומדים יצרנו בית פיסי ללימודים בשקט".
"כ-60% ויעלה ל-80%".
"8-10".

מחסור בתשתיות

"תשתיות אינטרנט ומחשבים בבית בחוסר וגם בבית הספר יש קושי של תשתיות טכנולוגיות".
"חוסר במבני ציבור וכיתות".
"איך אפשר ללמד מחשבים אם אין תשתית מתאימה?"
"אין מחסור בתשתיות אלא יש מחסור בלדעת איך להשתמש".
"בתי הספר עשירים אבל ברמת היישוב זה פחות".

הגורם העיקרי שיביא להצלחה בהשגת תעודת בגרות איכותית

"העלאת מוטיבציה היא תוצר של פעילות, סיורים, חשיפה לאנשים מצטיינים מהמגזר שהגיעו רחוק. חשיפה כזו תעלה את המוטיבציה. חשוב להעלות לתלמיד את המוטיבציה עוד יותר. גם איכות המורים מאד משמעותית וחשוב שהמורה לא יהיה שחוק".
"מה שחשוב זה המורים ולא הטאבלטים. הם מעבירי הידע, מחזיקים את הכיתה ומחוברים לתלמידים ומניעים אותם קדימה. המורה הוא הכל. חשוב לתת לתלמידים תמונת עתיד וזה מעלה להם מוטיבציה".
"הגברת המוטיבציה יושבת על דמות משמעותית שעובדת עם התלמידים. דמות שמאמינה בילד, נותנת לו מעטפת הוליסטית. מוטיבציה היא מאוד חשובה וצריכה להתחיל מגיל צעיר: שיחות אישיות, ליווי במסע לעבר ההצלחה, לדעת להתמודד עם כישלונות".

מעבר לראיונות שנערכו עם מנהלי התוכניות שהוצגו לעי"ל, במבוא למחקר הוצגה סקירה מקיפה של התוכניות השונות. התמונה העולה היא מתשובות המשתתפים השונים עולה תמונה לפיה התוכניות התוספתיות אינן משיגות את יעדן ביחס לכלל התלמידים הבדואים, אלא מחזקות את החזקים אך לא את החלשים. הסיבות לכך הן רבות ומגוונות וניתן למנות עליהן: קושי להגיע לשיעורים של תוכניות אלו אחה"צ בגלל בעיות תחבורה; התוכניות עולות כסף ולמרבית ההורים אין את המודעות לחשיבותן ו/או את הכסף לשלם על עלותן, ונשירה מתוך תוכניות אלו.
לטענת ההורים, תוכנית אחת אינה יכולה לענות על מגוון הצרכים של תלמידים (כאשר רק תוכנית אחת נגישה). גם צוות ההנהלה ומשרד החינוך מציין בדיוק את הכשלים הללו, לצד שבחים לתוכניות ולצוותיהן. מכאן, שהמגוון הרב של התוכניות אינו בא לידי ביטוי מהבחינה הפרקטית, ותלמידים רבים לא יכולים להיעזר בתוכניות אלו.
כאשר התוכניות קיימות בערים כמו רהט, הרי בעיות בתשתית מונעות מתלמידים מהכפרים להגיע לתוכניות אלו. לחלופין היעדר מודעות הורית לחשיבותן, היעדר מימון פרטי מצד ההורים- כל אלה הופכות את התוכניות לתוכניות לאליטיסטים בלבד.

סיכום

לטענת אנשי התוכניות התוספתיות, גורמי הדחיפה העיקרים לכך הם ההורים וצוות חינוכי מוכשר שיגרום לתלמידים להביט לעתיד, וזאת תוך התייחסות למודלים לחיקוי. מנגד, עומדים בפני תלמידים חסמים בדמות של חוסר אמון עצמי בגלל היעדר הכוונה הורית, ורמה נמוכה של מורים בעלי שיטות למידה מיושנות.

12. דיון

<u>תעודת בגרות איכותית וחשיבות ההשכלה האקדמאית בכלל ובקרב אוכלוסיות מוחלשות בפרט:</u>
ממצאי המחקר מראים שתפיסת משתתפי המחקר השונים מהי תעודת בגרות איכותית, היא כזו המאפשרת כניסה של צעירים בשערי האקדמיה. אנשי המקצוע מדגישים את טיבה של תעודה כזו בהגדרה של "5,5,5" או מקצועות מוגברים בתחום המתמטיקה, האנגלית והטכנולוגיה (דביר, 2015; משרד החינוך, 2024).

הספרות העולמית מציגה קשר מובהק בין השכלה גבוהה להשתלבות בשוק התעסוקה, העלאת רמת החיים ושילוב חברתי תוך צמצום פערים בחברה (חאג' יחיא ואחרים, 2022; ליטמנוביץ ואחרים, 2023; OECD, 2023; Bushnell, 2021; Rutigliano, 2020). קיימת הסכמה בקרב המשתתפים על קשר כזה, ומכאן על חשיבות השכלה אקדמית, שכדי להשיגה נדרשת תעודת בגרות מצוינת. אולם, בעוד שהנתונים מהעולם מראים על צמצום פערי התעסוקה בין גברים לנשים בעקבות רכישת השכלה אקדמית בקרב נשים (OECD, 2023), ממצאי המחקר מראים שבקרב האוכלוסייה הבדואית בדרום, עדיין קיימים חסמים תרבותיים על יציאת נשים ללימודים אקדמיים, ומכאן שהפער בשיעורי התעסוקה לא ישתנה בעתיד הנראה לעין, או שלכל היותר נשים יגיעו למכללות לחינוך אך לא למקצועות ההייטק.

<u>חסמים בצמצום הפערים ברכישת השכלה גבוהה בקרב אוכלוסיות שונות במדינת ישראל</u>
ברמת צמצום הפערים בין החברה היהודית, החברה הערבית והחברה הבדואית בדרום, לא נראה שבמצב הקיים של היעדר תעודת בגרות איכותית, הפערים בין החברות יוכלו להצטמצם (בדומה לנמצא אצל גורדון, פלוג וקנת פורטל, 2022; הלמ"ס, 2024). כל עוד לתעודת הבגרות יש משקל משמעותי לקבלה לאקדמיה, וכל עוד לא יהיה שינוי משמעותי באיכות של תעודת הבגרות של תלמידים בדואים, פחות צעירים יוכלו להתקבל לאקדמיה על כל ההשלכות שציינו קודם לכן (חדאד, חאג' יחיא ואחרים, 2021; תחאוכו ואחרים, 2023).

לעניין זה, הדרך לרכישת השכלה גבוהה איננה קלה כלל ועיקר. היעדר תשתיות, היעדר מודעות הורית לחשיבות ההשכלה הגבוהה וחוסר מודעות של התלמידים עצמם לגבי האופק המקצועי העתידי שהם רוצים בו, והדרישות הנלוות מהם. כל אלה מהווים חסמים משמעותיים, כמו גם איכות ירודה של מורים והשמה של מנהלי בתי ספר ומורים בהתאם לפרקטיקות תרבותית-חברתיות ולא מקצועיות בהכרח. ממצאים אלו תואמים את הבחנתם של חוקרים מהארץ ומהעולם לעניין זה (ברגר-טיקוצ'ינסקי, 2023; Rutigliano, 2020).

מעבר לכך, לאורך הראיונות נשמעה שוב ושוב הטענה שתלמידים מגיעים לתיכון עם פערים משמעותיים בהשכלה, מהיעד אליו היו אמורים להגיע. הציפייה ממורים לעשות שינוי דרמטי איננה ריאלית. בנוסף, המחשבה שניתן לשנות את המצב על ידי תשומת לב מרובה על תלמידי תיכון היא שגויה ונועדה לכישלון, כפי שניתן לראות בתוכניות התוספתיות. השינוי יכול להתרחש רק עם המיקוד יתחיל בתלמידים משנת הלימודים הראשונה: הרגלי למידה, רכישת שפה, הבנת הנקרא והכנתם לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה בצורה ראויה. או אז ניתן יהיה לקדם את תלמידי התיכון לקראת תעודת בגרות איכותית.

באופן דומה, מחקר של משרד החינוך והג'וינט על מפת הידע לקידום מוביליות חברתית בישראל, מצא למעלה מחמישים משתנים המשפיעים על סיכויי הניעות בישראל. בין השאר נמצא שמשתנים הקשורים בפרט, במשפחתו, סביבתו הלימודית, אזור מגוריו של היחיד ועוד, משפיעים על יכולת הפרט לניעות. נמצאה זיקה בין ראיית עתיד לבין יצירת מוטיבציה להצלחה בלימודים.

<u>תכנית החומש ותוצאותיה</u>
תוכנית החומש לשנים 2017-2021 השיגה בעיקר גידול בזכאות לתעודת בגרות בכלל, אך לא נרשם גידול ראוי בזכאות לתעודת בגרות איכותית, ובשנת 2022 אחוז הזכאים לתעודת בגרות איכותית עמד על 38.6% לעומת 65% מכלל מסיימי

י"ב. יש לציין שהזכאות לתעודת בגרות איכותית בקרב בנות גבוהה פי 2 מזו של הבנים, אך פחות בנות מורשות לצאת לאקדמיה.

כפי שציינו, מטרת המחקר הנוכחי הייתה הניסיון להבין מדוע, למרות השקעות רבות, אחוז הזכאים לבגרות איכותית, על כל המשתמע מכך, נותר עדיין נמוך בחברה הבדואית בנגב.

<u>תוכניות תוספתיות</u>
לעניין זה, אחת התקוות לשיפור המצב היו התוכניות התוספתיות: תוכניות אלו נועדו ללימודים פורמליים של מקצועות מוגברים, בראשם מתמטיקה 5 יחידות, אך גם בהסתכלות כוללנית של התלמיד: צרכים, קשיים, שאיפות, דימוי עצמי ועוד.

ערך מוסף שלא קיים בבית הספר: צוות מקצועי מעולה ו/או הנחייה של הצוות הקיים, התאמה לדרישות ולנסיבות בשטח ולאוכלוסיית הלקוחות שלה באופן דינאמי.

בפועל, מתשובות המשתתפים השונים עולה תמונה לפיה התוכניות התוספתיות אינן משיגות את יעדן ביחס לכלל התלמידים הבדואים, אלא מחזקות את החזקים אך לא את החלשים. הסיבות לכך הן רבות ומגוונות וניתן למנות עליהן: קושי להגיע לשיעורים של תוכניות אלו אחה"צ בגלל בעיות תחבורה; התוכניות עולות כסף ולמרבית ההורים אין את המודעות לחשיבותן ו/או את הכסף לשלם על עלותן, ונשירה מתוך תוכניות אלו.

לטענת ההורים, תוכנית אחת אינה יכולה לענות על מגוון הצרכים של תלמידים (כאשר רק תוכנית אחת נגישה). גם צוות ההנהלה ומשרד החינוך מציין בדיוק את הכשלים הללו, לצד שבחים לתוכניות ולצוותיהן. מכאן, שהמגוון הרב של התוכניות אינו בא לידי ביטוי מהבחינה הפרקטית, ותלמידים רבים לא יכולים להיעזר בתוכניות אלו.

כאשר התוכניות קיימות בערים כמו רהט, הרי בעיות בתשתית מונעות מתלמידים מהכפרים להגיע לתוכניות אלו. לחלופין היעדר מודעות הורית לחשיבותן, היעדר מימון פרטי מצד ההורים- כל אלה הופכות את התוכניות לתוכניות לאליטיסטים בלבד.

היבטים הוליסטיים
במחקר איכותני לא ניתן לבחון מהם המשתנים המשפיעים ביותר על השגת תעודת בגרות איכותית, או מהם החסמים העיקריים ביותר. לפיכך, לא ניתן לומר שישנו גורם מסוים אחד בלבד שהתמודדות עימו תביא לפתרון הבעיה.
ניתן לראות קשרים בין אשכולות של גורמים משפיעים שיש לטפל בהם באופן כוללני ולא פרטני (וכך הדברים עלו מדברי המרואיינים):

אשכול הורים:	השכלת הורים ובני משפחה, דחיפת ילדיהם למוטיבציה לראיית העתיד התעסוקתי, איסור יציאה ללימודים של בנות.
אשכול סביבתי:	הבחנה בין יישובים מוסדרים לבלתי מוסדרים, הבחנה בין עיר לכפרים, השכלה גבוהה יותר בקרב משפחות המתגוררות בערים, וכך גם דמויות לחיקוי, היעדר תשתיות בסיסיות ומתקדמות.
אשכול מקצועי:	מיומנויות מקצועיות של מורים למקצועות מוגברים, מחסור במורים למקצועות מוגברים, השמת מנהלים ומורים בצורה שבטית-חמולתית, פערים חינוכיים המתחילים בגיל צעיר.

מעבר לסקירת הספרות וחיבורה לממצאים שהתקבלו, להלן סיכום הגורמים **המרכזיים** המניעים או חוסמים השגת תעודת בגרות איכותית בחברה הבדואית בנגב כפי שעלו בממצאים:

גורמים מקדמים	גורמים מעכבים
השכלה גבוהה בקרב הורים	חוסר השכלה של הורים
מודעות הורים לחשיבות הנושא ומעורבות הורים	חוסר מודעות של הורים
אופק תעסוקתי מקצועי מגיל צעיר או חשיפה לאופק כזה	אופק תעסוקתי שאינו כרוך בהשכלה גבוהה
מודל לחיקוי	מגבלה על השכלת נשים בחברה הבדואית
חשיפה לחברה הכללית	חוסר חשיפה לחברה הכללית
תוכניות תוספתיות	חוסר דיפרנציאליות בתוכנית הלימודים ובתוכניות התוספתיות; חלק מהתוכניות התוספתיות כרוך בתשלום
מורים ומנהלים טובים ומקדמים	איכות מורים ירודה ושחיקה של מורים
	מורים הנשארים בבתי הספר בנגב לתקופה קצרה
	מורים הרואים בפרופסיה זו כברירת מחדל
	שיטות למידה מיושנות
	פערים לימודיים המתחילים בשלב מוקדם במסגרות החינוך
	פערים לימודיים המתחילים בשלב מוקדם במסגרות החינוך
	מינוי מורים ומנהלים לא באופן מקצועי
	העדפה של כמות על פני איכות
	היעדר תשתיות

13. המלצות

- הקמת ועד הורים מרכזי לחברה הבדואית בראשו יעמדו משכילים צעירים ומבוגרים שימשכו את ההורים לקידום ההשכלה של ילדיהם. הוועד יעבוד בשיתוף פעולה ויהיה מעורב במתנהל בבתי הספר ובאגף החינוך ברשות המקומית ויהיה מודע ליעדי החינוך בכל שלב.

- הוועד ביחד עם בתי הספר יקיים לתלמידים והורים "ימים פתוחים"- ימי חשיפה לתחומים אקדמיים במגוון פרופסיות: רפואה (רפואה, סיעוד ופיזיותרפיה, מחקר ומעבדות), הייטק וטכנולוגיה, עבודה סוציאלית, משפטים והוראה. כל אלה בשיתוף המוסדות להשכלה גבוהה. אנו ממליצים לקיים מפגשים אלו עוד בבתי הספר היסודיים לטובת ציור תמונת עתיד מקצועי כבר בגיל צעיר. כמו כן, יידוע התלמידים בתנאי הסף לקבלה למקצועות השונים באקדמיה.

- יצירת אפשרות של תלמידים בעלי ממוצע ציונים כללי גבוה להשתתף בקורסים באוניברסיטה ובמכללות עוד בהיותם בתיכון ולצבור נקודות זכות, מעבר למה שקיים כיום.

- מחקרי הערכה של תוכניות תוספתיות ושל מידת תרומתן לקידום תלמידים מגוונים לקראת כניסה לאקדמיה. תוכניות שלא מראות על קידום משמעותי של תלמידים יורדו והתקציב יועבר לתוכניות מצליחות או לפיתוח תוכניות אחרות.

- במידה ולא ניתן לקיים מחקרי הערכה בשל מגבלות כאלו או אחרות, יש לדרוש מכל תוכנית תוספתית להציג את קהל היעד והיעדים שלה ולדרוש דיווח כמותי ואיכותני אודות עמידה ביעדים והצלחת התוכנית. תוכניות שלא מראות על קידום משמעותי של תלמידים להשגת תעודת בגרות איכותית, יורדו והתקציב יועבר לתוכניות מצליחות או לפיתוח תוכניות אחרות.

- פיתוח והקמה של תוכניות תוספתיות המאפשרות דיפרנציאליות ופונות לקהלי יעד מגוונים לטובת השגת תעודת בגרות איכותית.

- הקמת מנגנון של ועדה מייעצת הכוללת את משרד החינוך, הרשות המקומית, ועד ההורים, הנהלת בתי הספר ומומחים חיצוניים על השקעה מחדש של תקציבי החינוך במועצות השונות.

- פיקוח הדוק יותר של משרד החינוך על מינוי מנהלי בתי ספר ומורים לשם מניעת מינויים פוליטיים ודרישת דין וחשבון ממנהלים על תוצאות בחינת הבגרות בדגש על מקצועות מוגברים.

- פיקוח צמוד יותר על מורים בתחילת דרכם ע"י המנהלים או ע"י הוספת תקנים של מפקחים במשרד החינוך. הישגי המורים יימדדו אחת לשלושה חודשים בשנותיהם הראשונות במערכת.

- דירוג בתי ספר על פי מידת הצלחת תלמידיהם בהשגת תעודת בגרות איכותית, ולא על בסיס כמותי של השגת בגרות באופן כללי. בנוסף, ניתן לקבל אינדיקציות ולבחון בתי ספר באמצעות מדדים חיצוניים כגון מבחן אסי"ף או מספר המתקבלים ללימודים באקדמיה. בהתאם למדדים חיצוניים ופנימיים אלו לבחון את אופן מתן התגמול והתקצוב של בתי הספר.

- דיון עם המל"ג לטובת שיפור הכשרת מורים בפרט במקצועות ה-STEM ותגמול מוסדות ומורים, ו/או שכר דיפרנציאלי (עם הוועדים המייצגים).

- הקמת צוות משותף של המל"ג ומשרד החינוך על שינוי דרישות הקבלה במכללות ובחוגים לחינוך באוניברסיטאות.

- קיום ראיונות אישיים במוסדות להשכלה גבוהה לטובת סינון מוקדם של סטודנטים הבאים ללמוד חינוך לטובת בחינת התאמתם לתפקיד בכלל ההיבטים ורמת המוטיבציה שלהם.

- עידוד מעורבות השלטון המקומי בנעשה בבתי הספר בדומה לפעילות הנעשית בכסייפה והעתקתו והתאמתו ליישובים נוספים.

- קידום החינוך כבר בשלבים הראשונים במערכת החינוך, ולא התמקדות בתיכונים, ושילוב שיטות למידה חדשניות יותר שבין היתר אינן דורשות שינון בלבד של החומר.

ביבליוגרפיה

אבו סעד, א. (2007). *חינוך רב–תרבותי והמיעוט הערבי הפלסטיני בישראל: סוגיית החינוך הערבי–בדואי בנגב*. בתוך: פנינה פרי)עורכת), חינוך בחברה רבת תרבויות: פלורליזם ונקודות מפגש בין שסעים תרבותיים, תל אביב: כרמל, עמ' 125-142.

אבו סעד, א. (2023). *מערכת החינוך הערבית-בדואית בנגב בראייה מקומית. מציאות וצרכים*. המכון הישראל לדמוקרטיה.

אבו-סריחאן, נ. ואנסון, י. (2021). ירידת הפריון בחברה הבדואית בנגב במאה ה-21. *ביטחון סוציאלי, 114*, 25-59.

אביב מתוק, ר. (עורכת) (2023). *צעירים ערבים בישראל - תמונת מצב. סקירה סטטיסטית*. מכון מאיירס, ג'וינט-ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים.

אלמסי, א. (2023). *נתונים על אוכלוסיית הבדואים בנגב*. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

זוסמן, נ. ומעגן, ד. (2019). *הערכת האפקטיביות של התוכניות "עתודה מדעית-טכנולוגית" ו"לתת חמש"*. בנק ישראל, חטיבת המחקר.

ברגר-טיקוצ'ינסקי, ט., אבו עסבה, ח., אניסמן, א., קלינברגר, א., הורן, ע., טוביה, נ. ו יגאל, ז.

(2023). *זכאות: לבגרות בבתי הספר הבדואים בנגב: דוח מסכם*. מכון סאלד.

ברוך-קוברסקי, ר., גלעד, ע., זוהר, ל., קונסטנטינוב, ו., בן סימון, ב., אייזיק, ע. ומורן-גלעד, ל. (2022). *נשירה בקרב תלמידים בחינוך הבדואי בנגב*. דמ-902-22. מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

גורדון, ג., פלוג, ק. וקנת פורטל, ר. (2022). *מוביליות בין-דורית בישראל – האם הפערים מצטמצמים מדור לדור? (חומר רקע למושב "אתגרי שוק העבודה החדש")*. כנס אלי הורביץ לכלכלה וחברה.

גרוזברד, ע. (2007א). *פיצוח הצופן התרבותי*. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון.

2007) - ב(. *דיאלוג: 123 סיפורים טיפוליים מהחברה המסורתית ופתרונם*. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון.

(2008) - *הקוראן לחינוך הילד: בליווי דוגמאות והסברים פסיכולוגיים*. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון.

- (2013). *בבל: מדריך למפגש בין מזרח למערב*. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון.

דביר, ק. (2015). *מדד למצוינות בבתי הספר התיכון בישראל. מיפוי מגמות בזכאות לתעודת בגרות איכותית מדעית/טכנולוגית בשנים תשס"א-תשע"ג*. מכון הנרייטה סאלד.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2023א). *פני החברה בישראל. פערים בין יהודים לערבים. דוח מס' 14*.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2023ב). *אוכלוסייה - שנתון סטטיסטי לישראל 2023 – מספר 74.*

הרן, ד. ואייל, י. (עורכים). (2021) *תמציות מחקרים מתוכנית החומש לפיתוח כלכלי-חברתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב לשנים 2017-2021 – תשתית הידע לתוכנית החומש הבאה.* דמ-896-21. מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

וייסבלאי, א. (2017). *חינוך בחברה הבדואת - תמונת מצב.* הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

וייסבלאי, א. (2020). *נתונים על זכאות לבגרות בחינוך הבדואי בנגב.* הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

וינינגר, א. (2024). *נתונים על נשירת תלמידים ושיעור למידה בקרב האוכלוסייה הבדואית בדרום – עדכון.* הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

זבלוצקי, א., ורייגווארץ, י. (2023). *פערי הישגים בחינוך התיכוני בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב.* מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

חדאד חאג'–יחיא, נ., סייף, א., קלינר (קסיר), נ. ופרג'ון, ב. (2021). *חינוך והשכלה בחברה הערבית: פערים וניצנים של שינוי,* מחקר מדיניות, 159 ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

חדאד חאג'-יחיא, נ., שביב, מ., רודניצקי, א. וזינר, א. (2022). *מחקר מדיניות 177: גשר לעתיד – שנת מעבר כאמצעי למוביליות כלכלית-חברתית של צעירות וצעירים מהחברה העברית בישראל.* המכון הישראלי לדמוקרטיה.

חשאי, נ. סומקין, ס. וניר, ר. (2022). *מה הן המיומנויות הנדרשות מעובדי ההייטק.* מכון אהרן למדיניות כלכלית.

יהל, ח. וגלילי, א. (עורכים). (2023): *בדואים בנגב: שבטיות, פוליטיקה וביקורת.* מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה וקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה.

כהן, ד., מג'אדלה, א., עבאס, ר., קונסטנטינוב, ו., הרן, ד. ואייל, י. (2021). *תמונת מצב של האוכלוסייה הבדואית בנגב: מדדים נבחרים. דמ-837-21.* מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

לביא-אג'אי, ב. מ' ולביא טובין, ד. (2021). *שיחות על מחקר איכותני.* מכון מופ"ת.

ליטמנוביץ, י., הרן, ד., לף, י., שרביט, ז. א. ומג'אדלה, א. (2023). *הערכה כוללת של החלטת ממשלה מספר 2397: תוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב לשנים 2017-2021.* דמ-964-23. מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

נאס חברה למחקר וייעוץ. (2022). *שילוב החברה הבדואית בנגב. חוברת נתונים.*

לף, י., מג'אדלה, א., הפנר, מ. ואייל, י. (2021). *התוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב לשנים 2017-2021 (החלטת ממשלה 2397): הערכת כוללת – דוח ביניים.* מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים. (2023). *ממצאים מרכזיים של המערכת לשיקוף תקציבי החינוך – תשפ"ב.*

משרד ראש הממשלה. (2018). *החלטה 2397. ספר תוכניות עבודה – התוכנית לפיתוח כלכלי-חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2017-2021.*

משרד ראש הממשלה. (2022). *החלטה 1279 – תכנית לפיתוח כלכלי חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022-2026.*

פוקס, ה. (2017). *השכלה ותעסוקה בקרב צעירים ערבים.* ירושלים: מרכז טאוב.

צבר בן-יהושע, נ. (עורכות).(2016). *מסורות וזרמים במחקר האיכותי.* דביר.

קסן, ל. וקרומר-נבו, מ. (עורכות). *(2010). ניתוח נתונים במחקר איכותני.* הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

רימון, ע., רומנוב, ד. (2012). *דורכים על יהלומים: פוטנציאל המצוינות הלא ממומש של ישראל.* ישראל: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שקדי, א. (1420). *המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר האיכותי: הלכה למעשה מהדורה ב'.* רמות-אוניברסיטת תל אביב.

שרביט. ז. א. ואייזיק, ע. (2022). *צמצום פערים חברתיים-כלכליים בין אוכלוסיות מיעוט מסורתיות-שבטיות לקבוצות רוב: סקירה בין-לאומית.* דמ-913-22. מכון מאיירס-ג'וינט- ברוקדייל.

שרביט, ז. א., אייזיק, ע., קפרנוב, א., פלק, א. וריבקין, ד.(2022). *ערכים, כוחות ואתגרים של האוכלוסייה הבדואית בנגב ושל מנהיגיה.* מ-217-22. מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

תחאוכו, מ., קיקנדזה, ל., סומקין, ס. ופרטוש, א. (2023). *סלילת דרכם של אקדמאים ערבים להצלחה בשוק העבודה.* מכון אהרן למדיניות כלכלית, אוניברסיטת רייכמן.

תחאוכו, מ., לרום, מ., ג'באלי-סירחאן, ס. (2023). *תעסוקה איכותית בקרב צעירים בחברה הערבית.* מכון אהרן למדיניות כלכלית, אוניברסיטת רייכמן.

תירוש, א., כהן, ד., ברלין, ב., לוי-כובשי, א. וסומך, ס. (2023). *דפוסי תעסוקה וחסמים לתעסוקה באוכלוסייה הבדואית בנגב: מחקר הערכה מסכמת.* מכון מאיירס ג'וינט ברוקדייל.

Bushnell, L. (2021). *Educational Disparities Among Racial and Ethnic Minority Youth in the United States*. Ballard Brief.

Brannen, J. (2017). Mixing methods: Qualitative and quantitative research (pp.119-146). Routledge.

Cabral-Gouveia C., Menezes I. and Neves T. (2023). *Educational strategies to reduce the achievement gap: a systematic review.* Frontiers in Education

Charmaz, K., & Thornberg, R. (2021). The pursuit of quality in grounded theory. Qualitative Research in Psychology, 18(3), 305-327.

Cho, J. (2017). Evaluating qualitative research (pp.1-11). Oxford University Press.

Galliher, R. V., Tsethlikai, M. M., & Stolle, D. (2012). Perspectives of Native and non-Native scholars: Opportunities for collaboration. Child Development Perspectives, 6(1), 66-74.

Glaser, B.G., & Strauss, A.L (2017). Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research. (Chapter X). Routledge.

Geertz, C. (2008). Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology. Basic books.

Herzog, S. (2017). Experimental analysis of attitudes: The factorial-survey approach. Open Journal of Social Sciences, 5(01), 126.

Hornberger, N. H. (2020). Reflect, revisit, reimagine: Ethnography of language policy and planning.

Annual Review of Applied Linguistics, 40, 119-127.

Menzies, C. R. (2001). Reflections on research with, for, and among Indigenous peoples. Canadian Journal of Native Education, 25(1).

Messerschmidt, D. A. (Ed.). (1981). Anthropologists at home in North America: Methods and issues in the study of one's own society. Cambridge University Press.

OECD. (2023). *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*, OECD Publishing.

Rutigliano, A. (2020), "Inclusion of Roma students in Europe: A literature review and examples of policy initiatives", *OECD Education Working Papers*, No. 228, OECD Publishing, Paris.